

İstanbul Kütüphaneleri'nin Batı Bilim ve Kültür Hayatına Etkileri (XIX-XX. Yüzyıllar ve Cumhuriyet'in İlk Yılları)

Hakan ANAMERİÇ*

ÖZ

İstanbul, Osmanlı devletinin siyasi yönetim merkezi olmasının yanında ülkenin en önemli kültür merkezlerinden biriydi. İstanbul'un bu süreç içerisindeki gelişimi fetihden sonra daha da hız kazandı. Önceleri temel eğitim-öğretim kurumları olan medreseler içinde açılan ve bu faaliyetleri destekleyen kütüphaneler, XVII. yüzyıldan sonra mimari ve içerik açısından farklı özellikler kazanmaya başladı. XVII. yüzyıldan itibaren artış gösteren ve kendine has binalara sahip olmaya başlayan İstanbul kütüphaneleri, devletin kuruluşundan itibaren üretilen bilgi kaynaklarının da korunduğu ve hizmete sunulduğu araştırma merkezleri ve sosyal kurumlar olmuşlardır. Bu kurumların kullanıcıları arasında öncelikle medrese öğrencileri ve öğretim görevlileri yer alırken zamanla bu çevre genişlemiş, özellikle XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren yabancı araştırmacılar, bilim adamları, elçiler, seyyahlardan oluşan daha geniş bir yapı kazanmıştır. Yabancı elçiliklerin açılmaya başladığı XVIII. yüzyıl ortaları, bu çevrenin gelişmesinde ve kütüphanelerin yabancı kullanıcılar tarafından da kullanılmasını sağlamıştır. XIX. yüzyıla kadar kurulan kütüphanelerin hemen tümü vakıf kurumu olarak ortaya çıkmış ve işletilmiştir. Ancak bu yüzyıldan sonra söz konusu kütüphaneler tek bir nezaret altında (Evkaf-ı Hümayun Nezareti 1839-1869 - Maarif Nezareti 1869-1918) toplanmış ve bu nezaret tarafından yönetilmeye başlamıştır. XIX. yüzyılın sonundan itibaren ise devlet kütüphane kurma işini de üstlenerek tüm masraflarını karşıladığı kütüphaneleri geliştirmeye başlamıştır.

* Yrd. Doç. Dr., Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi, e-posta: anameric@humanit.ankara.edu.tr, hakananameric@gmail.com

Osmanlı devletinde halkın veya öğrenci/öğretim görevlilerinin yararlandığı kütüphanelerin yanı sıra padişahların kendine ait olan ve yaşadıkları sarayda oluşturdukları saray kütüphaneleri ve saraylar içinde kurulmuş özel kütüphaneler de önemli bir yere sahiptir. Bunların başında *Topkapı Sarayı Kütüphanesi*, *Yıldız Sarayı Kütüphanesi*, *Dolmabahçe Sarayı Kütüphanesi*, *Enderun-ı Hümayun Kütüphanesi* gelmektedir. Çalışmanın konusunu, devlet tarafından kurulan ve kamu kurumlarına ait kütüphaneler –örneğin *Kütüphaneye-i Umumi-i Osmani*, *Maarif Kütüphanesi*, *Bab-ı Ali Kütüphanesi*, *Rasadhane-i Amire Kütüphanesi*, *Emniyet-i Umumiye Kütüphanesi*– ve saray kütüphanelerinden Avrupalı bilim adamı, elçi, seyyah ve diğer kullanıcıların nasıl faydalandıkları, İstanbul kütüphanelerinin bu kullanıcılara nasıl faydalı olduğu ve sözü edilen kullanıcıların bunun için ne gibi girişimlerde bulundukları oluşturmaktadır. Bunun ortaya konulması ve çalışmaya özgünlük katması amacıyla konuyla ilgili olarak çalışmanın tarih aralığındaki arşiv belgelerinden faydalanılacak, bu belgeler ışığında konuyla ilgili yorum ve değerlendirmeler yapılacaktır. Ayrıca uzun yıllar birçok toplumu bünyesinde barındıran ve onların bir arada yaşamalarını sağlayan bir devletin başkentinin kültür kurumları olarak kurulup hizmet veren İstanbul kütüphanelerinin, Batı kültür, sanat ve bilim hayatına katkıları tartışılacak, ünlü Batılı seyyah, bilim adamı ve siyasetçilerinin eserlerinden bu konu ile ilgili örnekler verilecektir.

Anahtar Kelimeler: İstanbul kütüphaneleri, Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Enderun Kütüphanesi, Yıldız Sarayı Kütüphanesi oryantalistler, cami kütüphaneleri, mescit kütüphaneleri.

ABSTRACT

Effects of İstanbul Libraries on European Scientific and Cultural Life (XIXth-XXth Centuries and Late Republican Era)

Istanbul is one of the most important culture centres of the country besides being the political management centre of the Ottoman Empire. Development of Istanbul gained speed in this process after the conquest of Istanbul. The libraries were founded firstly in madrasas as education and teaching institutions, and support these activities, started to gain different characteristics in architectural and content aspects after the XVIIth century. Istanbul libraries started to show an increase with their own buildings since the XVIIth century, became research

centres and social institutions where the information resources produced since the foundation of the state have been preserved and presented to service. The users of these institutions were firstly the students and lecturers of madrasas, they widened in time and they gained a wider structure including foreign researchers, scientists, delegates and travellers since the middle of the XVIIIth century. The middles of the XVIIIth century, when the foreign embassies started to be opened, made this environment wide and the library to be used by foreigners. Nearly all of the libraries founded until the XIXth century were founded and run as foundation institutions. However, after this century the mentioned libraries were gathered under one ministry (Evkaf-ı Hümayun Ministry 1839-1869, Maarif Ministry 1869-1918) and they started to be managed by these ministry. After the end of the XIXth century, the government undertook the mission of founding libraries and started to meet the needs and develop them. In the Ottoman Empire, besides the libraries from which the public or students/lecturers use, the private libraries of sultans and the libraries founded in the palaces have had an important place. Among them, there are *Library of Topkapı Palace*, *Library of Yıldız Palace* and *Enderun-ı Hümayun Library*. Purpose of this study is to form how European scientists, delegates, travellers and other users use the public libraries and the libraries belonging to public institutions - for example; *Kütüphane-i Umumi-i Osmani*, *Library of Maarif (Education)*, *Library of Bab-ı Ali*, *Library of Rasadhane-i Amire*, *Library of Emniyet-i Umumiye*-and palace libraries and how Istanbul libraries give advantages to those users and the mentioned users make what kind of attempts. Some archival documents in the date range will be made use of and interpretations and assessments will be made in the light of these documents in order to put it forward and add originality to the study. Furthermore, the contributions of Istanbul libraries, which have been founded and presented service as culture institutions of the capital city of an empire ensuring many societies live together for a long time, to the Western culture, art and science lives will be discussed, and examples on this subject from the works of the westerner travellers, scientists and politicians will be given.

Key Words: İstanbul libraries, Topkapı Palace Library, Enderun Library, Yıldız Kiosk Library, orientalist, mosque libraries, tomb libraries.

İstanbul Kütüphanelerine Bir Bakış

İstanbul, uzun yıllar önemli medeniyetlerin başkentliğini yapmış ve bu özelliği ile dünya kültürel, bilimsel ve sosyal hayatına ve tarihine önemli katkılarda bulunmuş bir dünya kenti olmuştur. Özellikle Bizans İmparatorluğu (Doğu Roma) ve Osmanlı devleti dönemlerinde bu özelliği ile ön plana çıkmış, diğer medeniyetlerin de gözdesi olmuştur. İstanbul'un kültürel, bilimsel ve sosyal hayata olan katkısı, toplumsal / sosyal kurumlar olan ve XV. yüzyıldan itibaren başta medreseler olmak üzere yaygınlıkla kurulmaya başlayan kütüphaneleri ile anlam kazanmaya başlamıştır. Kesin olmayan bilgilere göre İstanbul'da Osmanlılar tarafından kurulan ilk kütüphane(ler) fethi takip eden yıllarda dedesi ve babasından kalan ve kendi topladığı kitaplarla Beyazıt Meydanı yakınlarındaki Eski Saray'da II. Mehmet (1451-1481) tarafından kurulmuştur. Ancak arşiv kayıtlarına ve vakfiyelere göre, özellikle medreselerdeki öğrenciler ve öğretim görevlilerinin faydalanmaları amacıyla kurulan en önemli kütüphaneler Fatih Külliyesi bünyesindekilere aittir. Kütüphanelerin bilimsel yaşama etkisi ile ilgili olarak, öğretim görevlileri ve öğrenciler için vakfedilen bina ve kitaplarla ilgili en önemli örnek, Fatih Camii ve Külliyesi için II. Mehmet tarafından önce Arapça hazırlanmış daha sonra oğlu II. Bayezit (1481-1512) tarafından yenilenmiş ve son olarak da Türkçeye çevrilmiş olan Fatih Vakfiyeleridir. 1493 tarihli vakfiyede;

“...cami-i şerifenin canib-i garbisine bir buk’a-yı latife dahi inşa buyurdular ta ki medaris-i şerifelerinde ifade-i ulum iden müderrisin ve iktibas-ı ulum-ı aliyye iden talibin-i müste’idin belki ulema-yı müstehikkinden sair muhtacin için vakf buyurdıkları kitablara için mahzen ola...”, “muhtac oldukları kütübün tafsiline vakıf olub nazır yahud kaim-makam-ı nazır marifetile kütüb-i mevkufeyi ehl-i medaristen diriğ itmeyüb hıfz-ı kütüb-i mevkufelerinde sa’y-i beliğ eyleyüb...”

ifadeleri ile Fatih'in kurmuş olduğu Sahn-ı Seman medreselerinde görev yapan müderrisler ve eğitim gören öğrencilerin faydalanacakları kitapların korunması için bir kütüphane kurulmuş olduğu belirtilmiştir. Müderris ve öğrencilerin yanı sıra dışarıdan da gelecek olan diğer müderrislerin de gerektiği zaman faydalanabileceği belirtilmiştir.¹

¹ Özer Soysal, *Türk Kütüphaneciliği - II: Kütüphane Türleri, Görevlendirme İlkeleri*, Ankara, 1998, 16, 71-74.; Müjgan Cunbur, Fatih Devri Kütüphaneleri ve Kütüphaneciliği, *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, 6 (4), 1957, 4-6.; *Fatih Mehmed II Vakfiyeleri*, İstanbul,

II. Mehmet ile başlayan bu süreç ilerleyen dönemlerde farklı amaç ve türlerde kütüphanelerin kurulması ile devam etmiştir. Osmanlılardaki kütüphane oluşturma geleneği, XVII. yüzyıla kadar medrese, cami, tekke, zaviye, türbe gibi eğitim-ibadet kurumları bünyesinde sürdürülmüşken, XVII. yüzyılın ortasından itibaren mimari tarzda değişimlere uğramış ve bağımsız binalara sahip olan bir yapı özelliğine kavuşmuştur. Osmanlı devletinde ilk müstakil binaya sahip kütüphane olan Köprülü Kütüphanesi'nin 1678 tarihli vakfiyesinde;

“...bu mezkuratı dahi vakf ve habs idüb şöyle şart eyledim ki hizane-i kütübdde zikri mürur iden huffaz-ı kütüb olanlar talebe-i uluma rehn-i kavi veyahud kafil-i meli ile virüb her altı ayda yine alub hizanede hıfz idüb ziyade meks itdirmeyeler...” ve “...kütübhanede meks idüb talebe-i ilm ve ragıbin varub hizane-i mezburede mütalaa ve istinsah idüb...”

ifadeleri ile medrese öğrencilerine rehin ve kefil karşılığı altı ay boyunca kitap ödünç verildiği ve kütüphane içerisinde araştırma ve kitap kopyalama (çoğaltma) işlemlerinin de yapıldığı belirtmektedir.²

XVIII. yüzyıldan itibaren İstanbul'da genel kullanım amacıyla kütüphaneler kurulmaya başlamış, genelde külliyeler bünyesinde ancak bağımsız binalara sahip olarak oluşturulmuşlardır. Bu özellikleriyle -her ne kadar kullanıcı sayısı kısıtlı olsa da- daha geniş bir kitleye hitap edebilme şansı yakalamıştır.³ Bu dönem kurulan önemli kütüphaneler⁴ arasında; *Beşir Ağa (1740)*, *Atıf Efendi (1741)*, *Aşir*

1938.; 901 *Tarihli Arapça Vakfiye'den Çeviri Türkçe Vakfiye*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Genel 1373, Kasa 46. Hakan Anameriç, “Osmanlılarda Kütüphane Kültürü ve Bilimsel Yaşama Etkisi”, *OTAM*, (19), 64.

² Köprülü Vakfiyesi, *Köprülü Kütüphanesi*, No: 4.; Soysal, age., c.II., 1998, 205, 221; Hakan Anameriç, “İstanbul Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi”, *Türk Kütüphaneciliği*, 20 (2): 195-200.

³ Çeşitli kütüphane türleri, vakıflar ve dönemlerden verilen bu örnekler de göz önüne alındığında, özellikle külliyeler içinde yer alan medreselerde, bağımsız medreselerin kütüphanelerinde, müstakil kütüphanelerde ve dini özelliği olan vakıfların kütüphanelerinde (tekke, zaviye, mevlevihane, hankah vb.), öğrenciler ve öğretim görevlileri için herhangi bir kısıtlama söz konusu değildir. Bu durum sözü edilen ve Osmanlı bilimsel yaşamını meydana getiren kimselerin, kütüphane kullanımını arttırmakta, böylelikle de bilimsel yaşama hem mekan, hem kaynak (kitap) hem de maddi katkıda bulunmaktadır. Bu açıklama yapılırken Osmanlı toplumunun; eğitim-öğretim, okuma-yazma, merak-soru sorma ve araştırma yapma durumlarının da göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

⁴ 1719'da Topkapı Sarayı içerisinde kurulan III. Ahmet Kütüphanesi de İstanbul'un önemli kütüphanelerinden biridir. Ancak kullanıcı türü, hizmetler, çalışma prensipleri vb. açısından yukarıdaki örneklerden farklı bir yapıya sahiptir.

Efendi (1741), I. Mahmut (1754), Nuruosmaniye (1755), Ragıp Paşa (1762), Hamidiye (1780), Yusuf Ağa (1795) yer almaktadır. Bu kütüphaneler, geleneksel yapıların dışında kalan ve genelde herkesin erişebileceği bir düzene sahiptirler. Hatta, Hamidiye ve Ragıp Paşa kütüphaneleri yabancı gezginler tarafından da ziyaret edilmiş, haklarındaki bilgi yurt dışına da uzanmıştır. XVIII. yüzyıl İstanbul kütüphaneleri açısından bir diğer önemli gelişme ise; Batı tarzı eğitim kurumları bünyesinde kurulan kütüphanelerdir. Bunların ilk örnekleri, 1773'te kurulan Mühendishane-i Bahr-i Hümayun ve 1795'te kurulan Mühendishane-i Berr-i Hümayun kütüphaneleridir. Bu dönemde kütüphaneleri etkileyen iki önemi gelişme daha olmuştur. İlk Türkiye'deki bilimsel, kültürel ve sosyal hayatı etkileyen matbaanın kullanılmaya başlaması diğeri ise; Damad İbrahim Paşa'nın öncülüğünde Doğu kaynaklarının Türkçeye çevrilmesi için bir Tercüme Heyeti'nin kurulmasıdır. Tercüme Heyeti, 1720-1730 tarihleri arasında Arapça ve Farsça eserlerin Türkçeye çevrilmesi ve ...*erkan-ı devletin veya vükela-ı saltanatın mütalaasına sunmak...* amacıyla kurulmuş ve Patrona Halil isyanına kadar çalışmalarına devam etmiştir. Tercüme Heyeti'nin kurulması, kütüphane ve kitap sayılarının artırılması için çalışmaların başlatılması ve son olarak da matbaanın kurulması elbette ki kütüphane ve kütüphanecilik açısından önemli sonuçlar ortaya koymuştur. Kütüphanelerdeki materyalin fiziksel özelliklerinde farklılaşma, kitapların daha kolay ve ucuz bir biçimde elde edilebilmesi, kütüphanelerde bulunan kitapların konu bakımından çeşitlenmesi, bilginin standartlaşması ve bunların sonucu olarak üretilen bilginin toplumsallaştırılmasında devletin de kısmen destek verdiği bir dizi yenilik meydana gelmiştir. Ancak matbaanın yaygınlaştırılması için yapılan girişimler, 1745'te İbrahim Müteferrika'nın ölümüne kadar kişisel çabalarla yürütülmüş ve sonuçları oldukça sınırlı kalmıştır.

XIX. yüzyıl Osmanlı ve İstanbul kütüphaneleri açısından biraz daha farklı bir perspektif çizen dönemdir. Bu dönem aynı zamanda Osmanlı-Türk modernleşmesinin -Tanzimat- de gerçekleştiği dönemi ifade etmektedir. Bu dönemde kütüphaneler daha çok eğitim kurumları ile birlikte anılmaya ve çeşitli seviyelerdeki eğitim-öğretim kurumları bünyesinde açılmaya başlanmıştır.

Üretilen bilginin kullanımı ve aktarımı, eğitim sistemindeki önemli bir dizi yenileştirme ile farklı bir boyut kazanmıştır. XVIII. yüzyılın son dönemlerine kadar yalnızca medreselerde üretilen (aktarılan) bilgi bu dönemle birlikte farklılık kazanmaya başlamıştır. Medrese dışında kalan ve büyük çoğunluğu devlet tarafından kurulan okullar ilk, orta ve yüksek kademe olmak üzere üç temel düzeye ayrılmış ve müfredatları bu seviyelere göre yeniden düzenlenmiştir. Büyük bölümü devlet tarafından kurulan bu okulların bünyesinde kütüphanelerin kurulduğu kesin olarak belirlenememesine rağmen, kullanılacak ders araç-gereçleri arasında ders kitapları ve yardımcı kaynaklar vazgeçilmez bir konumdaydı. Bu dönemde, daha önce de belirtildiği gibi, ders programlarına pozitif bilim derslerinin de girmeye başlamasıyla farklı kaynak gereksinimlerinin doğduğu ve bunların farklı kademelerdeki öğrencilerin faydalanmaları için sağlanması gerekliliği de bir gerçektir. Bu gereksinim, sözü edilen okullar içerisinde kütüphanelerin kurulmuş olabileceği olasılığını yükseltmektedir. Bu varsayımı kuvvetlendiren hatta kanıtlayan olay ise; 1845'te kurulan Meclis-i Maarif-i Umumiye'dir. Meclis-i Maarif-i Umumiye, iki daire halinde çalışmalarına başlamıştır. Bunlar ilmi ve idari dairelerdir. İlmi dairenin görevleri; okullar için kitaplar ve çeşitli bilim dalları ait eserlerin yazılması ve çevrilmesi ile halkın genel bilgisini yükseltmektir. İdari dairenin görevleri ise; Osmanlı devletindeki medrese dışındaki okulları, Maarif meclislerini, kütüphane, müze ve matbaaları düzenleyip, denetleyerek, yenilerinin açılmasını planlamaktır.⁵

Tanzimat Dönemi'nde medreselerin modernleştirilmesi için herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Ancak medresede eğitim görenlerin yavaş yavaş modern okullara ilgi göstermesi ve bu okullara geçmelerin başlaması, sözü edilen dönemde gerçekleşmiştir. Tanzimat Dönemi'nde eskiden devralınan Mühendishane, Harbiye ve Tıbbiye gibi okullarda değişmeye başlamıştır. 1846-47'de Mühendishane genişletildi ve öğrencilerin birçoğu yurtdışına gönderildi. Böylelikle bu dönemde yükseköğretimdeki reformlara da başlanmış oldu. Bu okulların yenileştirilmesi kapsamında yeni ders ve kaynak kitaplarının ya-

⁵ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*. c.2. Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1970, 121.

zılması ve / veya çevrilmesi, modern eğitim tekniklerinin kullanılması, laboratuvarlarda uygulama yapılması, yerli ve yabancı kaynakların yer aldığı kütüphanelerin oluşturulması gibi bir dizi plan yer almıştır. Sözü edilen okullardaki yeni düzenlemelerle ilgili olarak Charles Mac Farlane'ın 1828'de İstanbul'da geçirdiği 16 aylık süre sonucunda yazmış olduğu anıları⁶ ilginç bilgiler vermektedir. *Okulda (Tıbbiye) Paris, Londra ve Viyana'da bulunabilecek en yeni araçlar vardı. Küçük fakat iyi bir bitki koleksiyonu, bir tabiat müzesi, jeolojik örnekler koleksiyonu, çok yeterli bir kütüphane, elektrik aletleri, pil bataryaları, hidrolik basınç aletleri, fizik bilimlerinde deneyler için gerekli tüm araçlarla donatılmış bir laboratuvar vardı* Mac Farlane okulun kütüphanesini incelediğinde kitapların çoğunun Fransızca olduğunu belirtmekte; hatta bu kitaplar arasında Fransız Devrimi'ni gerçekleştiren Baron d'Holbach gibi materyalist filozofların kitaplarının da bulunduğunu söylemektedir.⁷ Charles Mac Farlane'ın bu ifadelerinden de anlaşılacağı üzere, II. Mahmut döneminde açılmış ve Tanzimat Dönemi ile gelişme göstermiş olan yüksek okulların kendilerine ait büyük olasılıkla ayrı bir oda veya bölüm şeklinde, kendi alanlarıyla ilgili çeşitli dillerdeki kitapların bulunduğu kütüphaneleri mevcuttur. Ergin'in aktardığına göre⁸ Mac Farlane'ın yanı sıra Mirat-ı Mühendishane'nin⁹ yazarı Mehmet Esad da, *mühendishane mektebinin iki kat üzerine dört dersanesi ve ayrıca muallimlere mahsus odaları, kütüphane ve matbaayı havi bir bina olduğunu talebelerin sıralarda ve sandalyelerde oturduğunu ve muallim kürsüsünün yüksekçe bulunduğunu* belirtmektedir. Yine Mehmet Esad ve Ergin'in aktardığına göre¹⁰ Başhoca İshak Efendi'nin derslerin işleniş tarzında da önemli değişiklikler yapmış olduğunu da açıktır. İshak Efendi, her gün sabah er-

⁶ Bkz. Charles MacFarlane, *Constantinople in 1828: A Residence of Sixteen Months in the Turkish Capital and Provinces: With an Account of the Present State of the Naval and Military Power, and of the Resources of the Ottoman Empire*. 1829, London: Saunders and Otley. (A.Ü. DTCF Kütüphanesi, Nadir 3347).

⁷ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1973, 235, 237.

⁸ Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi: İstanbul Mektepleri ve İlim, Terbiye ve Sanat Müesseseleri Dolayısıyla* c.2. Osmanbey Matbaası, İstanbul, 1940, 277.

⁹ Mehmed Esad, *Mirat-ı Mühendishane-i Berr-i Hümayun*, İstanbul, Karabet Matbaası, 1312 (1895/1896). (A.Ü. DTCF Kütüphanesi, Nadir 3917 Sencer).

¹⁰ Mehmed Esad, *age.*, 1895/1896, 58-59; Ergin, *age.*, 1940, c.2., 277-278.

kenden öğrencilerin okulun kütüphanesinde toplanmalarını ve üçer kişilik gruplar halinde oturarak kendisinin vereceği dersleri bu şekilde dinlemelerini istemiştir. Dersin ikinci bölümünde öğrenciler tekrar okulun kütüphanesinde toplanarak matematik dersine başlamakta-
dıkları. Dersler soru-cevap şeklinde işlenmektedir. Üçüncü bölümde ise; yine aynı mekanda mantık dersleri okutulmaktadır. Bu açıklamalardaki temel nokta, kütüphanelerin modern okulların ayrılmaz bir parçası ve ders mekanı olarak algılanmaya başladığıdır.

Mehmet Esad'ın bir diğer eseri olan *Mirat-ı Mekteb-i Harbiye'de Mekteb-i Ulum-ı Harbiye* (1834),¹¹ *bir cami ile 400 öğrenciyi alabilecek iki büyük okul binası, kütüphane, hamam, hastane, eczane, matbah vb. binalar / bölümler yaptırıldı. Ve bunlarla ilgili her türlü eğitim-öğretim aracı ve gereci sağlanmıştır.* şeklinde açıklamada bulunmuştur. Daha sonraki dönemlerde Osmanlı Devleti'nin modern anlamda önemli okullarından biri olan Tophane-i Amire'ye de bir kütüphane eklenerek Harbiye'ye bağlanmıştır. Sultan Abdülaziz'in Fransa'ya yaptığı seyahat sonucu kurulmasını istediği ve 1867'de açılan Mekteb-i Sultani'de de büyük ve zengin bir kütüphane kurulmuştur.¹² Bu açıklama da Tanzimat'tan önce kurulan modern eğitim kurumları bünyesinde büyük oranda kütüphanelere yer verildiğini bir kez daha kanıtlamaktadır.

1862'de Türk bilim tarihinde önemli bir gelişme yaşanmış ve ilk Türk bilim derneği olan *Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye* Münif Paşa'nın öncülüğünde kurulmuştur. Bu dernek, Osmanlı bilimsel yaşamı içerisinde birçok ilki gerçekleştirmiştir. Dernek Osmanlı devletinde kurulan gerçek anlamda ilk bilimsel ve mesleki dernektir. Bunun yanı sıra derneğin yayın organı olan *Mecmua-i Fünun*, ilk bilimsel dergi niteliği taşımaktadır. Kütüphanecilik açısından ele alındığında ise; 1862'de derneğin bünyesinde oluşturulan kütüphane, ilk dernek kütüphanesi olarak tarihe geçmiştir. Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'nin kuruluş amacı; derneğin yayın organı *Mecmua-i Fünun* ve dönemin resmi gazetesi olan *Tercüman-ı Ahval*'de yayımlanan nizamnamesine göre;

¹¹ Mehmet Esad, *Mirat-ı Mekteb-i Harbiye, İstanbul, Şirket-i Mürettebiye Matbaası, 1893-1894.* (A.Ü. DTCF Kütüphanesi, 355.5 M335).

¹² Mehmed Esad, *age.*, 1895/1896, 12; Ergin, *age.*, 1940, c.2., 309, 401-402.

Cemiyet-i İlmiyye-i Osmâniyye kitâb telif ve tercümesi ve umûmî ders itâsı ve'l-hâsıl her türlü vesâit-i mümknûne ile memâlik-i mahrûsa-i şâhânedede inşâr-ı ulûm ve fûnûna say ve ikdâm idecektir. Cemiyet ulûm ve maârife ve ticâret ve sinâyîya dâir Mecmûa-ı Fünûn unvânıyla beher mâh ibtidâsında bir gazete çıkaracak ve işbû mecmûa lâ-âkall otuz iki sahifeden ibâret olarak azânın cümlesine meccânen birer nüshası itâ olunacaktır. Cemiyet mesâil-i diniyye ve zamân-ı hâl-i politikası mübâhisinden ihtirâz idüb kendüsüne takdîm olunan lâyhâların dahi mevâd-ı mezkûreden arî olmasına dikkat ve itinâ idecektir. şeklinde belirlenmiştir¹³.

1839-1869 yılları arasında eğitim-öğretim alanında bu gelişmeler yaşanırken, Osmanlı devletinde çeşitli türde kütüphanelerin¹⁴ kurulmasına devam edilmiştir. Bu kütüphaneler genellikle bağımsız binaya sahip ve kendilerine özgü mimari tarzları olan kütüphanelerdir. Bu kütüphaneler daha önceki dönemlerde kurulanlar gibi Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne bağlı olarak hizmet vermektedir. Bu kütüphaneler arasında eğitim-öğretim kurumları ile de yakın bağlantısı olan en önemli örnek, Bezmialem Valide Sultan Rüştîyesi Kütüphanesi'dir. Bu kütüphane, Bezmialem Valide Sultan tarafından 1850'de adına yaptırdığı rüştiye bünyesinde kurulmuştur. Bu kütüphanenin giriş yazıtında *Bezmialem Valide Sultan bünyad eyledi, mekteb-i ilm eyle Ya Rabb her zaman bu mektebi, bir kütübhane bina kıldı derununda nefis, eyledi rüşdiyye ali nişan bu mektebi....* dizeleri yer almaktadır. Bu kütüphane, açılış kararı 1838'de alınmasına rağmen 1845'e kadar bir türlü açılmayan rüştiye okulları bünyesinde kurulan ilk kütüphane olma özelliğini de taşımaktadır. Rüştiyelerin yanı sıra, rüştiyelere erkek öğretmen yetiş-

¹³ "Cemiyet-i İlmiyye-i Osmaniye Nizamnamesidir". *Mecmua-i Fünun*, 1862, 1 (1), 2-10; Ekmeleddin İhsanoğlu, "Modernleşme Süreci İçinde Osmanlı devletinde İlmi ve Mesleki Cemiyetleşme Hareketlerine Genel Bir Bakış". *Osmanlı İlmi ve Mesleki Cemiyetleri I. Milli Türk Bilim Tarihi Sempozyumu 1987* içinde (1-31). Yay. Hazl: Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1987, 27; "Cemiyet-i İlmiyye-i Osmaniye Nizamnamesidir", *Kütüphanecilik ve Çeşitli Alanlara Ait Belgelerin Transkripsiyonu* içinde (70-87). Transkribe Eden: Hakan Anameriç. Edi: Fatih Rukancı ve Hüseyin Odabaş. Ankara, Ankara Üniversitesi, 2006, 70-71.

¹⁴ Özer Soysal, *Türk Kütüphaneciliği: Belgeler: Yazıtlar/Yapı (Ek III/3) XIX. Yy. İlk Çeyrek - XX. Yy. İlk Çeyrek c.6.*, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1998. s. 349-351.

tiren Darülmuallimin okulları da açılmıştır. Bunlar arasında çalışmanın konusu ile de bağlantılı olarak, darülmuallimin kütüphanesi ve müzesinin¹⁵ kurulması yer almaktadır.

Abdülmecit döneminde bibliyografik kontrol ve kütüphaneler adına önemli bir girişim daha olmuştur. Bu girişim, İstanbul'da kurulan kütüphanelerin toplu kataloğunun hazırlanması çalışmasıdır. 1850-1854 yılları arasında Ali Fethi Efendi¹⁶ tarafından gerçekleştirilen bu çalışmada, İstanbul'da bulunan ve padişah, sadrazam, şeyhülislam, valide sultan gibi kimseler tarafından yaptırılan 47¹⁷ kütüphanenin kataloğunu hazırlamış ve *El-asar'ül-aliyye fi hazain'ül-kütüb'ül-Osmaniye* adı ile basılmıştır. Bu çalışma Osmanlı devletindeki ilk planlı bibliyografik kontrol çalışması olma özelliğini taşımaktadır. Sözü edilen eserin hazırlanma amacı,

...murur-ı zamanla emr-i muhafazada bazı mertebe tekasül ve noksan vuku bulmuş ve bu husus pek çok kütüb-i mutebere ve nefisenin telef ve zayi olmasına bais olmuş ve zaman-ı tedkikat nişan-ı şahaneye gelince hiçbir vakıta kütüb-i mevkufe-i islamiyenin hüsn-i idaresine kemal-i dikkat ve tekayyüd olunamamış olmağla hayf ki ekser kütübhaneler mesdud ve muattal kalmış ve meftuh-ül bab olanlar dahi mahluk-ül kitab olmak yani defatir-i kadimleri huruf-ı heca üzre müretteb olmadığundan başka fünun-ı şettaya dair olan kütüb-i mütenevvia bile gerek defterlerde ve gerek hazain-i kütüb derununda

¹⁵ Bkz. Muallim M. Cevdet, "Darülmuallimin Kütüphanesi, Müzesi ve Tedrisat Mecmuası", *Tedrisat Mecmuası*, (32), 1914. (Milli Kütüphane, 1960 SA 55).

¹⁶ "Kütüphanelerde bulunan kitapların tasnifi ile meşgul olan Ali Fethi Efendiye atıye-i seniyye verilmesi ve rütbesinin terfii", DAGM. BOA. A.AMD, 60/53, (1271); "İstanbul Kütüphanelerinin Toplu Kataloğuna Dair", *Kütüphanecilikle İlgili Osmanlıca Metinler ve Belgeler* içinde (384-386). Haz: İsmail E. Erünsal, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, 1990; "İstanbul Kütüphanelerinde Mevcut Kitapların Defter Olunmasına Dair", *Kütüphanecilikle İlgili Osmanlıca Metinler ve Belgeler* içinde (381-383). Haz: İsmail E. Erünsal, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, 1990.

¹⁷ Bu katalog (envanter) kayıtları, üç cilt ve on dört bölümden oluşmaktadır. Kütüphaneler ise şu şekilde gruplanmıştır: Padişahlar (selatin-i azam) tarafından kurulan 10, sadrazam ve vezirler (vüzera-yı fiham) tarafından kurulan 11, ulema (ulema-yı kiram) tarafından kurulan 11, Ağvat-ı benam tarafından kurulan 4, Belde-yi Eyyüb-ü Ensari 3, Canib-i Galata 5 ve Üsküdar 3 adet. Özer Soysal, *Türk Kütüphaneciliği: Derme, Derleme, Yönetim-Yasama-Siyaset ve Kütüphane, Basın'da Kütüphane/Anadolu'da Milli Kütüphane, Mevzuat*, c.3. Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 1998, 92-95.

vaki dolablarda birbirine karışık bulunmağ ve şimdiye kadar kütüb-i şerife-i İslamiyenin esamiini mübeyyin ve Dar'üs-saltanat'ül-aliyye kütübhanelerinde mevaki ve mevaziini muayyen bir esami-i kütüb tertib ve tanzim olunamamış olmağ mülabesesiyle matlub olan kitabı arayıp bulmağ ve kangı kütübhanede de mevcud olduğunu bilmek kütübhanede kütübhaneyi gezmek ve her birinin defterini baştanbaşa süzmek gibi suubet ve külfet... şeklinde dile getirilmiştir¹⁸.

Bundan sonra –özellikle İstanbul için– gerçekleştirilen katalog hazırlama çalışmalarında bu çalışma hareket noktası olarak kabul edilmiştir. Ancak bu çalışma oldukça yetersiz ve karmaşık bir haldedir. En büyük eksikliği ise kitapların yazarlarının büyük bölümünün kayıtlarda olmamasıdır. 1851'de iki irade ile İstanbul'daki kütüphanelerde bulunan kitapların incelenmesi, yanlış kullanımlarının engellenmesi ve düzenlenmesi ve kayıt altına alınması da istenmiştir.¹⁹ 1862'de ise; İstanbul'daki kütüphanelerin sayılarının belirlenmesi yani bir envanterinin çıkarılması istenmiştir.²⁰

1869'da Osmanlı devletinin eğitim-öğretim teşkilatı ve müfredatlarında kökten bir değişiklik yaşanmıştır. Bu değişim, 24 Cemazi'ül-evvel 1286 (1 Eylül 1869)'da çıkarılan *Maarif-i Umumiye Nizamnamesi* ile gerçekleştirilmiştir. Bu nizamname ile genel olarak; medrese dışındaki örgün eğitimi ilk kez en geniş biçimde düzenleme ve geliştirme amacını güden bir yasal belgedir. Bu belgede örgün eğitimin merkez ve taşra yönetim kademeleri gösterilmiş, örgün eğitim ilk kez ilk, orta, yüksek şeklinde derecelendirilmiş, üniversite, erkek ve kız öğretmen okulları, özel okullar ve tüm okulların ders programları be-

¹⁸ Özer Soysal, *Türk Kütüphaneciliği: Belgeler: Geleneksel Yapıdan Yeniden Yapılanışa*. c.1. Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı, 1998, 91; Mahmud Cevad İbnü's-Şeyh Nafi, *Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı: XIX. Asır Osmanlı Maarif Tarihi*. Haz: Taceddin Kayaoglu. Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2001, 446-459.

¹⁹ "Dersaadet ve Bilad-ı Selase'de bulunan kütüphanelerdeki kitapların çoğunun memurların ilgisizliğinden telef olduğundan gerekli düzenlemenin yapılması", DAGM. OADB. A..AMD., 29/83, 1 Rebiulahir 1267; "Dersaadet ve Bilad-ı Selase kütüphanelerinde bulunan kitapların tasnif edilerek kayıt altına alınması", DAGM. OADB. HR..MKT., 27/39, 14 Rebiulahir 1267.

²⁰ "Dersaadet'te bulunan kütüphanelerin tahriri", DAGM. OADB. İ..MVL., 467/21180, 5 Muharrem 1279.

lirtilmiş, öğretmenlik mesleği düzenlenmeye çalışılmış, eğitimin mali yönü ele alınmıştır. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'ne göre Maarif Nezareti'nde *İlmi* ve *İdari* olmak üzere iki daire kurulmuştur. İlmi Daire; medreseler dışındaki tüm okullar için gerekli olan kitap, dergi ve Türk Dilinde yazılmış olan ilim ve fen kitaplarının zamanında ve sırasıyla yazılması ve dilimize çevrilmesi işlerinden sorumludur. Aslında bir nevi, 1851'de kurulan Encümen-i Daniş'in görevini üstlenmiş durumdadır. İdari Daire'nin görevi ise, Osmanlı devleti bünyesindeki tüm okul, *kütüphane*, müze ve matbaaları denetlemek ve öğretmenlerin ödüllendirilme veya cezalandırılmalarına, onların özel davalarına bakmaktır²¹.

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde Darülfünun açılması (79. madde) ile ilgili bölüme kadar olan maddelerde kütüphaneler ile ilgili bir düzenlemeden bahsedilmemektedir. Kütüphaneler ile ilgili düzenlemeler, Darülfünun bünyesinde bir *kütüphane* açılması önerisi ile 119. madde ile başlamaktadır. 120-123. maddeler kütüphanenin müdürü, bütçesi, derme geliştirme politikası ve kullanıcıları ile ilgilidir. 120. madde kütüphane müdürünün Darülfünun müdürünün tayin yazısı ve Maarif Nezareti'nin kararı / onayı üzerine atanacağı ve müdürün maaşının 2.500 kuruş olduğu, 121. madde kütüphaneye yıllık 5.000 kuruş bütçe ayrılacağı, 122. madde kütüphaneye hibe, vasiyet ve hediye ile de kitap kabul edileceği ve diğer kütüphaneler ile kitap değişimi yapacağı 123. madde ise; kütüphaneden Darülfünun öğretim üyeleri ve öğrencileri kadar belirli günlerde diğer kullanıcıların da yararlanabileceği belirtilmektedir²². Nizamnamede yer alan bu maddeler daha önce orta öğretim kurumlarında oluşturulmaya başlanan kütüphane-okul / eğitim bağlantısını, yüksek öğretim kurumları için de gündeme getirmiş ve somutlaştırmıştır.

II. Abdülhamit dönemi (1876-1909) devletin dış güçler tarafından kontrol altında tutulmasını ve bu devletlerin siyasi / ekonomik ve hukuki yönlendirmelerinden en az kayıpla çıkmayı planladığı bir dönemdir. Osmanlı devletinin içinde bulunduğu siyasi, askeri ve eko-

²¹ "Maarif-i Umumiye Nizamnamesi", DAGM. OADB., Y.EE.. 112/6, 24 Cemazi'ül-evvel 1286 (1 Eylül 1869).

²² Mahmud Cevad, *age.*, 2001, 444.

nomik durumun düzeltilmesinin yanı sıra, yurt içinde birçok iyileştirmeler de yapılmıştır. Bunların içinde yeni açılan okullar, daha önce açılması planlanan fakat açılmayan okulların tekrar eğitim-öğretime kazandırılması ve çalışmanın konusu ile doğrudan ilgili olarak kütüphaneler ve kütüphanecilik ilgili önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu gelişmeleri kronolojik olarak ele aldığımızda aralarındaki bağlantıların da kurulması daha kolay olacaktır. İlk gelişme, 1877'de dönemin Maarif Nazırı olan Münif Paşa'nın İstanbul'da bir *Kütübhane-i Umumi* kurulması gerektiği konusunda verdiği tekliftir. Bu teklif sonucunda 1877 Aralık ayında Kütübhane-i Umumi adı ile bir kütüphanenin kurulması için çalışmalara başlanmıştır. Ancak 1882 yılının Eylül ayına kadar sözü edilen çalışmalar çok ağır bir biçimde ilerlemiştir. Bunun en önemli nedeni 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın (93 Harbi) doğurduğu ekonomik ve siyasi sıkıntılardır. Bu girişim Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nin kurulma çalışmalarının 1877'de başlatıldığını da kanıtlamaktadır.

İkinci gelişme, 1869'da Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile Maarif Nezareti yönetim ve denetimine giren vakıf kütüphanelerinin mevcut bulunan kitaplarının sayılarının doğru olup olmadığının kontrol edilmesi için tüm kütüphanelerin kataloglarının (defter) hazırlanarak yayımlanması ve bunun için bir komisyon kurulması için bir karar alınmıştır. Bu çalışma daha sonra İstanbul kütüphaneleri için genişletilmiştir. İkinci gelişme, 1881'de Maarif-i Umumi Nizamnamesi ile birlikte yürürlüğe girmiş olan kütüphanelerin yönetim şekilleridir. Bu tarihte yayımlanan *Kütübhanelerin Suret-i İdaresi Hakkında Talimatname* ile devletin yönetimine aldığı -medreseler bünyesindeki kütüphaneler hariç- tüm kütüphanelerin görev ve hizmetleri tanımlanmıştır. Bu talimatnamede şu hükümler yer almaktadır. Kütüphane müdürünün kütüphanede bulunduğu sırada bile kütüphane dışına hiçbir şekilde kitap ödünç verilmeyecektir (3. madde). Bu hüküm hem dönemin içinde bulunduğu siyasi yapıya hem de geleneksel Türk kütüphaneciliğindeki "*var olan bilgi kaynaklarının korunması*" ilkesine de uygun bir hüküm olarak karşımıza çıkmaktadır. 4. ve 5. maddelerde 3. maddeyi destekler niteliktedir. Eğer hafız-ı kütübler kütüphane dışına kitap ödünç verir, kitapların kaybolmasına veya çalınmasına izin verir-

lerse gereken ceza hükümlerinde cezalandırılacaklardır. 5. maddede ise; araştırmacılara sadece kütüphane içinde istedikleri eserlere erişim olanağı sağlanmaktadır. 6., 7. ve 8. maddelerde ödünç verilecek kitap sayısı ve kütüphanede yapılmaması gereken eylemler açıklanmaktadır. Talimatnamede kütüphanelerde bulunan eserlerin yıpratılmaması, kirletilmemesi ve zedelenmemesi için kullanıcılardan dikkatli olmaları istenmektedir. Talimatnamenin 16. maddesinde kütüphanecilerin seçiminde göze çarpan ilginç bir durum bulunmaktadır. Bu maddede eğer hafız-ı kütüblerden biri vefat eder veya iş göremeyecek durumda engelli olursa, diğer hafız-ı kütüblere ya da Maarif Meclisi yeni bir hafız-ı kütüb seçiminde bulunacaklardır. Burada hafız-ı kütüblere veya kütüphanelerin bağlı olduğu makam bir mülakat yapma hakkına sahiptirler. 17. maddede, Maarif-i Umumiye Nezareti İlmi Daire bünyesindeki Kütüphaneler Müfettişliği, bu talimatname uyarınca her kütüphanenin kitap mevcutlarını kontrol edecek ve kayıtlarını hafız-ı kütüblere tutturacaktır²³.

Üçüncü gelişme, 1882'de Osmanlı devletinin ve dolayısıyla Türkiye'nin ilk *Milli Kütüphanesi* olan *Beyazıt Devlet Kütüphanesi*'nin (*Kütübhane-i Umumi-i Osmani*) kurulması için çalışmalar tekrar başlamış ve Beyazıt'ta bulunan imarethane²⁴ tekrar restore edilerek bir kütüphane binasına dönüştürülmeye başlamıştır. Bu gelişmeden bir gün önce kütüphanenin kuruluşu hakkında irade²⁵ verilmiş, Maarif ve Evkaf Nezaretleri'ne gönderilmiştir. Bu konuyla ilgili 1 Muharrem 1300 (12 Kasım 1882) tarihli Vakit Gazetesi'nde bir makale yayımlanmış, bu makalede; yayınlanan kitaplardan içerik yönünden değerli olanlar ve ulusal çıkarlara yararlı olanlardan birkaç nüsha kurulacak bu kütüphaneye verilecek ve kullanıma sunulacaktır. Bunun yanı sıra

²³ "Kütübhanelerin Suret-i İdaresi Hakkında Neşr İdilene Talimatnamenin Suretidir", Transkribe eden: Hakan Anameriç. *Osmanlıca Metinler: Kütüphanecilik ve Çeşitli Alanlara Ait Belgelerin Transkripsiyonu* içinde (64-69): Edi: Fatih Rukancı ve Hüseyin Odabaş. Ankara, Ankara Üniversitesi, 2006, 64-69; Mahmud Cevad, *age.*, 2001, 207-209.

²⁴ "Beyazıt İmaret-i ile Misafirhane-i Askeri arasındaki vakıf karyelerinde bulunan ahalinin ikameti için yapılmış olan binanın kütüphane-i umumiyeye dönüştürülmesi", DAGM. OADB. İ.DH., 1295/-2/102038, 15 Zil'kade 1299.

²⁵ Bkz. DAGM. BOA. Ayniyat Defterleri fonunda 1421/931'de kayıtlı 14 Zil'kade 1299 ve 16 Zil'kade 1299. (29 Eylül 1882).

yapılan araştırmalar sonucunda bulunan ve az sayıda olan kitaplar da bu kütüphaneye getirilecektir. Makalede bu kitap toplama çalışmalarının yalnızca hükümet tarafından değil, zengin kitap dermelerine sahip kişilerin de yardımlarıyla yapılabileceği vurgulanmakta ve bu kişilerin kütüphaneye hediye ve bağış yapmaları çağrısında bulunulmaktadır. Bu açıklamalardan kütüphanenin yeni çıkan ve nadir eserlerin bulunduğu bir milli kütüphane olarak değerlendirildiği, aynı zamanda da çok açık ifade edilmese de bir tür derleme kütüphanesi olarak düşünüldüğü sonucu çıkarılabilir.

1882'nin Eylül ayında Başvekalet Dairesi Divan-ı Hümayun Vilayat-ı Mümtaze ve Muhtare Kalemi tarafından bir ired-i seniyye hazırlanmış ve Osmanlı devleti sınırları içerisinde terk edilmiş ve kullanılmayan kütüphanelerde ve mekanlarda bulunan kitapların kaybolup yok olmamaları için İstanbul'da toplanmaları gerektiği belirtilmiştir. Bu istek daha öncede de değinildiği gibi İstanbul ve Anadolu'nun çeşitli vilayetlerinde bulunan kütüphanelerden önemli sayıda eserin Batı ülkelerine götürülmesinin engellenmesiyle doğrudan ilişkilidir. Bu iradede başta Bulgaristan olmak üzere tüm vilayetlerde bulunan ve atıl vaziyette olan mekanlardaki kitaplar İstanbul'da toplanacak ve bu işlem için gerekli olan masraf Maliye Nezareti tarafından karşılanacaktır. Bu çalışmanın gerçekleştirilmesi için ise kitapları hem fiziksel hem de içerik yönünden değerlendirebilecek biri görevlendirilecektir²⁶. Bu girişimin amacı, 1884'te Kütüphane-i Umumi-i Osmani'nin kuruluşunda da ortaya çıkacaktır. Aslında 1879-1884 yılları arasında hatta 1894'e kadar kütüphaneler ile ilgili çalışmaların bir bütünlük içerisinde olduğu ve büyük oranda birbirini tamamlar nitelikte olduğu gözlemlenebilir.

Diğer gelişme, 1877'de kurulma çalışmalarına başlanan *Kütübhane-i Umumi-i Osmani*'nin 1884'te açılmasıdır. Beyazıt Kütüphanesi'ni diğerlerinden ayıran ilginç bir özelliği de vardır. Kütüphanenin inşaatı bizzat sadrazam Said Paşa tarafından denetlenmiş ve daha önemlisi, II. Abdülhamit kütüphanenin inşaatı için kendi bütçesinden yardımında bulunmuştur. Bu iki davranış kütüphanenin kurulmasına verilen önemi ve ilgiyi de göstermektedir. Kütüphane, 24 Haziran 1884'te

²⁶ "Mahall-i metruke dahilinde muattıl kalan kütüphanelerdeki eserlerin Dersaadete nakli", DAGM. OADB. İ.H.D 860/68882, 7 Zilkade 1299.

devlet ricalinin de katıldığı büyük bir törenle hizmete açılmıştır. Kütüphane 30 yıl içinde dermesini 5'e katlamış, kitap sayısı 4.164'ten 23.320'e çıkmıştır²⁷. Ancak Kütübhane-i Umumi-i Osmani'nin açılmasında doğrudan devletin çabaları olmasına rağmen, Saray'a gönderilen arizde ve yapılan diğer yazışmalarda kütüphanenin büyük oranda diğer İstanbul kütüphanelerinde atıl ve yıpranmış halde bulunan eserlerin bir araya getirildiği bir mekan olarak düşünüldüğü ortaya çıkmaktadır. Beyazıt Kütüphanesi, diğer kütüphanelerdeki değerli eserlerin, yeni basılan ve halk yararına kullanılabilecek iyi nitelikteki yayınların toplanacağı bir *bölgesel merkezi kütüphane* olarak da düşünülmüş olabilir. Beyazıt Kütüphanesi, umumi / milli / halk gibi farklı özellikleri ifade eden isimler ile kullanılmıştır. Ancak bunlardan hiçbirisi kurulma amacını ve üstlendiği görevi tam olarak açıklamamıştır. Tüm olasılık ve farklı bakış açılarına rağmen Beyazıt Kütüphanesi, devletin açtığı ilk kütüphane olma özelliğini ayırt edici bir özellik olarak taşımaktadır.

1879-1894 yılları arasında yaklaşık 15 yıllık bir süre içerisinde kütüphaneler ile ilgili olarak gerçekleştirilen çalışmalarda, devletin dönemin ideolojik ve siyasi yapısının etkin olduğu gözlemlenmektedir. Bu dönem içerisinde kütüphane kurumu devlet denetimine alınmış, kütüphane kurma ve geliştirme faaliyetleri devlet tarafından yürütülmeye başlanmıştır. Ancak bu görevin yerine getirilmesi, 1884-1908 yılları arası yalnızca Beyazıt Kütüphanesi ile sınırlı kalmıştır. Hatta kurulan bu kütüphaneye birden çok isim verilmiş, bu nedenle ne tür kütüphane olduğu dahi uzun süre anlaşılmamıştır. Kuruluş amacından da anlaşılacağı üzere, Beyazıt Kütüphanesi bir halk kütüphanesi değil, daha çok bir derleme kütüphanesi özelliğindedir. 1881'de ise, İstanbul'da bulunan 63 kütüphanenin denetlenerek bu kütüphanelerde yer alan kitapların tür ve sayıları ile ilgili bir katalog hazırlanması için tezkire yayımlanmıştır²⁸.

²⁷ Hasan Duman, "Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nin Dünü-Bugünü-Geleceği", *Beyazıt Kütüphanesi 100 Yaşında* içinde (1-22). Haz: Hasan Duman. İstanbul, Türk Kütüphaneciler Derneği İstanbul Şubesi, 1984, 3.

²⁸ Özer Soysal, *Türk Kütüphaneciliği: Derme, Derleme, Yönetim - Yasama - Siyaset ve Kütüphane, Basın'da "Kütüphane" / Anadolu'da "Milli Kütüphane"*, *Mevzuat : Ek IV - X. c.3.* Ankara, Kültür Bakanlığı Kütüphaneler Genel Müdürlüğü, 1998, 119-120.

XX. yüzyıl İstanbul kütüphaneleri için önemli denebilecek gelişmelere sahne olmamıştır. 1911-1922 yılları arasında yaşanan savaşlar, bu sosyal kurumlara gerekli ilginin gösterilmesini engellemiş, özellikle I. Dünya Savaşı esnasında İstanbul başta olmak üzere kütüphaneler kapalı kalmış, ciddi ve yeni düzenlemeler ancak Cumhuriyet'in ilanından sonra gerçekleştirilebilmiştir.

İstanbul Kütüphaneleri'nin Batı Bilim ve Kültür Hayatına Etkileri

İstanbul, XVII. yüzyıldan itibaren sosyal, siyasi, kültürel ve bilimsel yaşantısı ile Batılıların ilgisini daha çok çekmeye başlayan önemli Doğu kentlerinden biri haline gelmeye başlamıştır. Bu dönemden itibaren özellikle sürekli elçiliklerin kurulması ile başlayan ilişkilerde, birçok elçi, seyyah, bilim adamı ve kamu görevlileri İstanbul'un çeşitli merkezlerini -sosyal-bilimsel kurumları olan kütüphaneleri- ziyaret etmişlerdir. Bu ziyaretlerin çoğunluğu, XVIII. yüzyılın ortasında gelişmeye başlayan *oryantalizm* - *orientalism* ya da Doğu merakı, Doğu'ya uygarlıkların kaynağına duyulan ilgi ile de doğrudan ilgilidir. Doğu bilimcilerin ilgi duyduğu alanlar; Doğu dilleri, kültürü, yaşayış biçimi, edebiyatı ve bilimidir. Bunların başında Türk, Arap, Mısır, Fars ve diğer Ortadoğu zenginliklerini bir arada bulunduran ve bunları büyük ölçüde sentezlemiş olan Osmanlı-Türk kaynakları gelmektedir. Bu kaynakların büyük bir bölümü de Osmanlı devletinin bilim ve kültür kenti olan İstanbul'un kütüphanelerinde kısmen de arşivlerinde yer almaktadır. İstanbul'un Doğu'nun en önemli başkentlerinden biri olduğu gerçeği öncelikle Batılı Oryantalistleri kendine çekmiş, başta saray yaşantısı olmak üzere, özel yaşam, sosyal yaşam, toplumsal düzen, bilimsel çalışmalar ve kültür eserleri incelenmeye ve yayımlanmaya başlamıştır. Başta seyyahlar ile başlayan bu süreç, XIX. yüzyıl ortalarında bilimsel çalışmalara, üretilmiş bilgi kaynaklarına ve arkeolojik çalışmalara doğru gelişme göstermiştir.

Çalışmanın tarih kapsamını oluşturan XIX. ve XX. yüzyıllarda, başta XIX. yüzyılın ortalarında akademik bir disiplin olan *Doğu Araştırmaları* - *Oriental Studies* alanında çalışmalarını sürdüren *doğu bilimci* - *müsteşrik* - *oryantalist*ler olmak üzere Doğu Uygarlıklarının her türlü birikimi ile ilgilenen araştırmacılar, dönemin en zengin

Doğu kaynaklarına sahip merkezi olan İstanbul'u sıklıkla ziyaret etmeye başlamışlardır.

Orientalistler orientalizmin kapsamına giren ve Batılılar tarafından tercih edilen Arapça, Farsça ve Türkçe kaynakları incelemek üzere başta Topkapı Sarayı Kütüphanesi olmak üzere okul kütüphaneleri ve İstanbul'un çeşitli semtlerinde bulunan cami ve mescit kütüphanelerini incelemek için çeşitli girişimlerde bulunmuşlardır. Bu girişimler dönemin bakanlıkları ve diğer idari kurumları aracılığıyla ilgili ülkelelerin sefaretleri tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu girişimlere ait resmi izinler ile ilgili belgeler, İstanbul kütüphanelerine Batılı bilim adamları ve diğer görevliler tarafından gösterilen ilgiyi gözler önüne sermesi bakımından oldukça ilgi çekicidir.

Sözü edilen belgelere tarihsel düzen içerisinde bakıldığında, *Dersaadet Kütüphaneleri*'nde inceleme yapmak üzere izin isteyen ilk kişilerden olan Fransız Libarbiye^{*29} olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu kişinin, 6 Ramazan 1270 (2 Haziran 1854)'de Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne yapmış olduğu istek incelenmiş ve uygun bulunmuştur. Aynı kişi ile ilgili devam eden yazışmalar sonucunda 6 Zilhicce 1270 (30 Ağustos 1854)'te Mösyö Libarbiye'ye Topkapı Sarayı'ndaki Enderun-ı Hümayun Kütüphanesi'nde görevli bir memur eşliğinde incelemelerde bulunabileceği izni verilmiştir. Bu izinlerde adı geçen kişinin kütüphanedeki incelemeleri sırasında istediği eski (atike/nadir/yazma) kitapların kendisine hemen verilmesi, kütüphanede bulunan kitaplara bakmasına ve incelemesine kütüphaneciler tarafından izin verilmesi hatta bir belge verilmesi kararlaştırılmıştır.³⁰ Aynı yıl içerisinde İstanbul'daki İngiliz Büyükelçiliği'nden bir grup elçilik memurunun Enderun-ı Hümayun Kütüphanesi'ndeki kitapları görmek ve incelemek üzere 5 Muharrem 1271 (28 Eylül 1854)'de Hazine Kethüdalığı'na yaptıkları istek de dikkat çekicidir. Ancak bu isteğin

²⁹ (*) Bazı şahıs isimlerinin orijinal yazılışları bulunamadığı / okunamadığı için metinde okunduğu gibi kullanılmıştır.

³⁰ "Dersaadet'deki kütüphanelerde bazı inceleme yapmak isteyen Fransalı Mösyö Libarbiyeye izin verilmesi", DAGM. OADB. HR.MKT., 78/18, 6 Ramazan 1270; "Fransa tebaasından Mösyö Libarbiye'nin Enderun-ı Hümayun'daki kütüphaneyi ziyaret etmek istediği", DAGM. OADB. HR.MKT., 84/45, 3 Zilhicce 1270; "Dersaadet'deki kütüphaneleri gezen Fransalı Mösyö Libarbiye'nin Enderun'daki kütüphanede yapacağı incelemede de kendisine yardımcı olunmasının ilgili memura bildirildiği", DAGM. OADB. HR.MKT., 84/74, 6 Zilhicce 1270.

kabul edilip edilmediği belgeler üzerinde yapılan incelemeler sonucunda tespit edilememiştir.³¹

1854'teki bu iki ziyaret isteğinden yaklaşık 25 yıllık bir aradan sonra Batılı araştırmacıların İstanbul Kütüphaneleri'nde araştırma yapma isteklerinin tekrar başladığı arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır. Bu uzun aradan sonra İstanbul Kütüphaneleri'nde araştırma yapmak üzere istekte bulunan ilk Batılı Doğubilimci Viyana Üniversitesi profesörlerinden Arapça ve Taberi³² üzerine çalışmaları ile bilinen *David Heinrich Müller* (1846-1912)'dir. Müller'e, 3 Rebiü'l-ahir 1294 (17 Nisan 1877)'te *Taberi Tarihi Yayınlatma Derneği - Gesellschaft zur Herausgabe der Annalen des at-Tabari*'nin görevlendirmesi üzerine İstanbul'daki çeşitli kütüphanelerde araştırma yapması ve istediği kitapların kendisine ödünç verilmesi için Maarif Nezareti tarafından bir *itimadname* hazırlanmış ve çalışmalarında kullanmak için gerekli kitapların verilmesi izni verilmiştir³³. Müller, İstanbul Kütüphaneleri'nde yapmış olduğu bu araştırmalar sonucu 1879'da Taberi'nin en ünlü eserlerinden biri olan *Tarihü't-Taberi*'yi - *Tarihu'r-rusul ve'l mülük ve'l hulefa* Viyana'da yayınlamış, 1886'da da Avusturya'da Viyana Üniversitesi Doğubilim Enstitüsü'nü kurmuştur. Daha sonraki yıllarda semitik dillerle³⁴ ilgili çalışmalar yapan bazı Avusturyalı bilim adamları da onun ardından İstanbul'a gelerek kütüphanelerde çalışmalar yapmışlardır. Bu bilim adamlarının isteklerine ilerleyen bölümlerde yer verilecektir.

Topkapı Sarayı Kütüphanesi'nde akademik çalışma yapmak isteyen bir diğer kişi, Berlin'de oturan *Richardus Förster* (1843-1922)'dir. Förster Topkapı Sarayı Kütüphanesi'nde bulunan Rumca *Fizyogomika* adlı kitabın Berlin'e gönderilmesi konusunda Hariciye Nezareti'ne 6 Şaban 1298 (4 Temmuz 1881) tarihli bir dilekçe ile başvurmuş an-

³¹ "İngiltere Devleti Sefareti memurlarından birkaç kişinin Enderun-ı Hümayun Kütüphanesi'nde bulunan kitapları kontrolleri", DAGM. OADB. HR.MKT., 87/38, 5 Muharrem 1271.

³² Ebu Cafer Muhammed ibn Cerir et-Taberi (838-923).

³³ "Dersaadet'deki kütüphaneleri dolaşacak Viyana Darülfünun muallimlerimden Mösyö Doktor Müller'e gerekli kolaylığın gösterilmesi", DAGM. OADB. MFMKT., 47/93, 3 Rebiülahir 1294. David Heinrich Müller hakkında bilgi için ayrıca bakınız; *Neue deutsche Biographie*, herausgegeben von der Historischen Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften. Berlin: Duncker & Humblot, 1997, vol. 18, pp. 354-355. <http://mdz10.bib-bvb.de/~db/0001/bsb00016336/images/index.html?id=00016336&nativo=354>.

³⁴ Arapça, Keldanice, Süryanice Aramice, İbranice, Akatça gibi Sami diller.

çak, isteği dışarıya kitap ödünç verilmemesi gerekçesiyle olumsuz karşılanmıştır. Bunun üzerine aynı ve diğer birkaç Rumca eserin incelenmesi için Alman Büyükelçiliği'nden bir memurun kütüphanede çalışması isteği bildirilmiş ve kabul görmüştür.³⁵ Förster'in Yunanca ve Latince elyazmaları ve filoloji ile ilgili çalışmaları bulunmaktadır. Alman Milli Kütüphanesi'nde bulunan çalışmalarından bazıları; *Zur Handschriftenkunde und Geschichte der Philologie, De Antiquitatibus et Libris Manuscriptis Constantinopolitanis Commentatio* 1877, *Scriptores Physiognomoni Greaci et Latini I-II* 1893.

1881'de Förster'in Topkapı Sarayı Kütüphanesi'ndeki Rumca kitaplardan faydalanma isteğinden yaklaşık 8 sene sonra ünlü Macar Türkolog ve Doğubilimci Ármínus (Armin) Hermann Vámbéry (1832-1913) dönemin padişahı II. Abdülhamit tarafından kabul edilmiştir. Bu kabulden sonra Vámbéry ve Macar Bilimler Akademisi'nden bazı kişilerin Yıldız Sarayı Kütüphanesi'nde araştırma yapmalarına bizzat II. Abdülhamit tarafından izin verilmiştir³⁶. Bu ziyaretin öncesinde biri 15 Ocak 1889 diğeri 16 Ocak 1889 tarihli (7 Şubat 1304 -19 Şubat 1889 tarihiyle kayıtlıdır) ve Viyana'dan gönderilen Fransızca mektuplarda, Macar Bilimler Akademisi üyelerinin Yıldız Sarayı Kütüphanesi'ne yaptıkları ziyaretten duyulan memnuniyet ve teşekkür dileklerine yer verilmektedir³⁷. Arşiv belgeleri arasında, en üst makamdan (izin belgesi Sadrazam Kıbrıslı Mehmet Kamil Paşa tarafından imzalanmıştır) izin verilen nadir araştırmacılarından biri olma özelliğini de taşımaktadır. Bu ayrıcalığın kendisine verilmesinin en önemli nedenleri, kendisinin II. Abdülhamit'e yakınlığı ve siyasi görüşlerinin -özellikle Turancılık fikrinin- dönemin siyasetçileri tarafından kabul görmesidir. Diğer taraftan, Vámbéry'nin İngiltere ile olan bağlantısı da göz ardı edilmemelidir³⁸. Vámbéry'nin çalışmaları başta The British Library, Library of Congress

³⁵ "Topkapı Sarayı Kütüphanesi'nde bulunan 'Fizyogomika' adlı Rumca kitaptan faydalanmak üzere Almanyaya Sefarerti'nin izin talebi", DAGM. OADB. Y.PRK.HR., 5/69, 3 Şaban 1298.

³⁶ "Vambery'nin İstanbul'da hüsn-i kabule mazhar olduğu ve Macaristan Encümen-i Daniş azasının Yıldız Kütüphanesi'ni ziyaret etmelerine müsaade olunduğu", DAGM. OADB. YA.HUS., 223/2, 1 Recep 1306.

³⁷ "Vambery'nin padişahı ziyaretinde Sultan'ın Macar Akademisi üyelerine imparatorluk kütüphanesini inceleme izni vermesi ve bunun iyi tesirleri", DAGM. OADB. HR.SYS., 185/9, 16 Şubat 1889.

³⁸ Bakınız, Mim Kemal Öke, "Saraydaki Casus: Gizli Belgelerde Abdülhamit Devri ve İngiliz Ajansı Yahudi Vambery", İstanbul, İrfan Kitabevi, 1998.

ve Deutsche National Bibliothek olmak üzere önemli milli kütüphanelerde ve çeşitli üniversite³⁹ kütüphanelerinde bulunmaktadır.

İstanbul Kütüphaneleri'nde kendi tarihleri ile ilgili araştırma yapmak isteyen dikkat çekici ülkelerden biri de İspanya'dır. Genelde, Alman, Avusturyalı, Macar, İngiliz ve Fransızların ziyaret ettiği kütüphanelere, XIX. yüzyılın sonlarına doğru İspanyolların da ilgi göstermesi dikkat çekicidir. 19 Cemaziyelahir 1308 (30 Ocak 1891)'de İspanya'da yaşamış olan Araplarla ilgili bilgi toplamak üzere İspanya Bilim Akademisi üyesine İstanbul'daki çeşitli kütüphanelerde bulunan Arapça eserler hakkında ayrıntılı bilgi verilmesi talebi olumlu karşılanmıştır. Bu İspanya'nın kendi tarihi ve kültürü ile ilgili Osmanlılar ile ilk teması, kültür anlaşması niteliği taşıyan ilk girişimi olarak kabul edilebilir. Bu girişimden yaklaşık 5 yıl sonra 29 Zilhicce 1313 (11 Haziran 1896)'da benzer bir istek ile İspanya Büyükelçiliği'ne İstanbul'un Ayasofya, Köprülü gibi büyük kütüphanelerinde yer alan ve İspanya ile ilgili bilgi içeren Arapça kitapların bir listesi (fihrist) verilmiştir⁴⁰. Bu olayların ardından Osmanlı kütüphaneleri -özellikle İstanbul Kütüphaneleri- Doğu toplumlarının tarihi, edebiyatı, kültürü ve sosyal yaşantısının temel kaynaklarının yanı sıra Avrupa milletlerinin de benzer kaynaklarını içeren bir özelliğe sahip olduğu sonucu çıkarılabilir.

19 Recep 1312 (16 Ocak 1895)'te Viyana Üniversitesi tarafından hazırlanmakta olan bir eser için üniversiteden iki kişinin iki yıl süre ile İstanbul ve İzmir'de görevlendirilmesi isteğini bildiren bir dilekçeyi Bab-ı Ali Daire-i Sadaret Amedi Divan-ı Hümayun'a gönderilmiştir. Bu dilekçede Doktor Ernest* İstanbul'da, Doktor Hirde* ise İzmir'deki kütüphaneler, müzeler ve özel dermelerdeki eski eserler üzerinde araştırmalarda bulunacaktır⁴¹. Bu izin belgesi de dönemin

³⁹ Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi'nde de 12 orijinal kitabı bulunmaktadır.

⁴⁰ "İspanya Araplarına müteallik malumat toplamak üzere İspanya'dan gelen Akademi azasına kütüphanelerde mevcut Arapça eserler hakkında icap eden izahatın verilmesi", DAGM. OADB. Y.EE., 38/37, 19 Cemaziyelahir 1308; "İspanya sefirinin Ayasofya, Köprülü vesair kütüphanelerde İspanya'ya dair malumatı muhtevi Arapça yazma kitapların fihristinin Madrid Tarih Akademiyası'na verilmesi istizanı", DAGM. OADB. Y.PRK.EŞA, 24/66, 29 Zilhicce 1313.

⁴¹ "Viyana Darülfünun'u tarafından hazırlanmakta olan ve dercedilmek üzere müzelerde ve kütüphanelerde bulunan eski eserleri tedkik için gönderilecek Doktor Ernest ve Doktor Hirde'ye kolaylık gösterilmesi", DAGM. OADB. Y.A.HUS, 317/17, 19 Recep 1312.

sadrzamı *Kabağaçlızade Ahmed Cevad Paşa* tarafından imzalanmıştır. Ancak her iki kişinin de isim ve görevleri tam olarak belirlenemediği için bu ziyaretleri sonucunda Viyana Üniversitesi tarafından yapılan çalışmaya nasıl ve ne kadar katkı yaptıkları belirlenememiştir. Ancak önemli olan nokta, Batı üniversitelerinde yapılan çalışmalara İstanbul Kütüphaneleri'nin önemli katkı sağladığı ve genellikle de dil ve tarih konularında kaynaklık ettiğiidir.

XIX. yüzyılın sonlarında gerçekleşen bu ziyaretten sonra 4 Muharrem 1319 (23 Nisan 1901)'de Budapeşte Üniversitesi öğretim üyelerinden *Rudolf (Rezsö) Vári* (1867-1940), yazmakta olduğu bir kitap için Topkapı Sarayı Kütüphanesi'nde bulunan ve çalışmasıyla ilgili kitapları incelemek için Avusturya-Macaristan Büyükelçiliği aracılığıyla izin talep etmiştir. Bab-ı Ali Daire-i Hariciye Mektubi Kalemi tarafından yanıtlanan bu talep, 17 Rebiülahir 1319 (3 Ağustos 1901)'de olumlu karşılanmış ve istediği kitaplardan faydalanması için kendisine bir *ruhsatname* verilmesi kararlaştırılmıştır⁴². *Rudolf Vári*, Bizans üzerine yapmış olduğu ve genellikle Latince yayımladığı çalışmalar ile tanınmıştır. Çalışmaları arasında *Scholia Vetera in Nicandri Alexipharmaca e Codice Gottingensi Adile Adjenta sunt Scholia Recetia* 1891, *Incerti Scriptoris Byzantini Saeculi X. Liber de re Militari* 1901, *Leonis Imperatoris Tactica* 1917, *Onosandri Strategicus* 1935, *Polyaeni Strategematon Libri VIII, ex Recensione Edvardi Woelflin, Iterum Recensuit Joannes Melber. Addenda Adiecit Klaus Reinhard. Adiunctus est Incerti Scriptoris Byzantini Saeculi X Liber de re Militari, ex Recensione Rudolphi Vári* 1970 yer almaktadır.

Aynı yıl Prusyalı ünlü İslam Tarihi uzmanı ve *Der Islam* Dergisi'nin kurucusu olan Profesör *Carl Heinrich Becker* (1876-1933), Almanya Büyükelçiliği aracılığıyla İstanbul'daki cami ve mescit kütüphanelerini ziyaret etmek ve buradaki Arapça kitapları incelemek amacıyla bir izin talep etmiştir. Almanya Büyükelçiliği bu izin talebini, 24 Muharrem 1319 (13 Mayıs 1901)'de Bab-ı Ali Daire-i Hariciye Mektubi Kalemi'ne bildirmiştir. Söz konusu talep ilgili makam tarafından padişahın gö-

⁴² "Peşte Darülfünun'u azasından Doktor Rudolf nam zatın Topkapı Sarayı Kütüphanesi'ni ziyaret etmesine müsaade olunmasına dair", DAGM. OADB. İ..HR., 371/1319/M-14, 16 Muharrem 1319.

rüşleri için gönderilmiştir. Aynı talebi içeren bir diğer yazı, diğer ilgili makam olan Maarif Nezareti'ne gönderilmiştir. 5 Cemaziyülevvel 1319 (20 Ağustos 1901)'de Sadrazam Halil Rıfat Paşa imzalı belge, *Carl Heinrich Becker*'in bir tercümen eşliğinde İstanbul'daki cami ve mescit kütüphanelerinden bulunan Arapça tarih kitaplarını incelemesi için kendisine bir izin belgesi verilmesini uygun görülmüştür⁴³. *Carl Heinrich Becker*, bu ziyaretleri sonucunda incelediği eserlerden faydalanarak İslam Ansiklopedisi'ne⁴⁴ Arap tarihi, edebiyatı, sosyal yaşamı, Arap bilim adamları, siyasetçileri ve Araplarla ilgili diğer birçok alanda 50 kadar madde yazmış, semitik dillerle ilgili çalışmalar yapmıştır⁴⁵. Son çalışması olan *The Expansion of the Saracens* ise ölümünden sonra 1936'da yayımlanmıştır.

Carl Heinrich Becker'in çalışmalarında kullanmak üzere İstanbul kütüphanelerinden faydalanmak amacıyla gerçekleştirdiği bu ziyaretten yaklaşık iki yıl sonra yine bir Alman doğubilimci olan Profesör *Bernhard Moritz* (1859-1939)'in İstanbul Kütüphaneleri'nde çalışma isteği olduğu görülmektedir. *Bernhard Moritz*, Alman İmparatoru II. Wilhelm (1888-1918)'in 18 Ekim 1898'de İstanbul'a geldikten sonra çıktığı Filistin gezisinde yanında bulunan doğubilimcilerden biridir. Bu gezinin ardından Prof. *Bernhard Moritz* İstanbul'da Ayasofya ve Şehzade Sultan Mehmet Camii'lerinin kütüphanelerinde inceleme yapmak amacıyla yaptığı talep Maarif-i Umumiye Nezareti'nin 13 Recep 1321 (5 Ekim 1903) tarihli yazısı ile kabul edilmiştir. Aynı nezaret tarafından 25 Recep 1321 (17 Ekim 1903) tarihli tezkire ilke Prof. *Bernhard Moritz*'in araştırmalarına yardımcı olacak ve ona refakat edecek bir memurun görevlendirilmesi de istenmiştir. Bu istek sonucu

⁴³ "Almanya Devleti tebaasından ve El sine-i Şarkiye muallimlerinden Doktor Peker (Beker)'in Dersaadet'deki camii ve mescit kütüphanelerinde mahfuz Arapça tarih kitaplarını tedkik etmek için izin talebi", DAGM. OADB. İ.MF., 7/1319/R-2, 9 Recep 1319.

⁴⁴ İlk baskıları ve cildi (El Vol. 1) 1913'te Lieden Üniversitesi tarafından ve editörlüğü Matrin Theodor Houtsma (1851-1945), Thomas Walker Arnold (1864-1930) ve René Basset (1855-1924) tarafından gerçekleştirilen, 1934'te Almanca (*Enzyklopaedie des Islām : geographisches, ethnographisches und biographisches Wörterbuch der muhammedanischen Völker*) ve Fransızca (*Encyclopédie de l'Islam: Dictionnaire géographique, ethnographique et biographique des peuples musulmans. Publié avec le concours des principaux orientalistes*) ekleri yayımlanan ansiklopedik eser.

⁴⁵ Mehmet Kanar, "Doğu Bilimciler", Suna-İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, Antalya, 2004, ss. 246-249.

Meclis-i Maarif üyelerinden İbrahim Bey'in kendisine refakat etmesi kararlaştırılmıştır⁴⁶. Prof. *Bernhard Moritz*'in 1906 ve 1923'te yayınlanan *Arabic Paleography* ve *Arabien* adlı çalışmalarına bakıldığında bu kütüphanelerden Arap dili ile ilgili olanlara ilgi göstermiş olduğu anlaşılabilmektedir. Ayrıca İslam Ansiklopedisi'ne de *Arabistan*, *Faşoda* ve *Feyyum* başlıklarını yazmış ve İbn-i Said'in Sicilya Tasfiri (İbn Sa'ids Beschreibung von Sicilien) adlı bir kitap daha hazırlamıştır⁴⁷.

12 Mart 1320 (25 Mart 1904)'te ise daha önce İstanbul'a gelen ve semitik diller üzerine çalışan *David Heinrich Müller*'in öğrencisi ve Avusturya-Macaristan İmparatorluk Kütüphanesi uzmanlarından olan *Nikolaus Rhodokanakis* (1876-1945), İstanbul'daki bazı kütüphanelerde araştırma yapma isteğinde bulunmuştur. Bu isteği, Bab-ı Ali Daire-i Hariciye Mektubi Kalemi tarafından değerlendirilerek 11 Muharrem 1322 (28 Mart 1904)'te Sadaret makamına gönderilmiştir. 16 Muharrem 1322 (2 Nisan 1904)'te de ilgili makam tarafından *Nikolaus Rhodokanakis*'in İstanbul'daki tüm kütüphaneler ve cami kütüphanelerinde yapacağı araştırma için gereken izin verilmiştir⁴⁸. Avusturyalı doğubilimci *Nikolaus Rhodokanakis*, özellikle Arapça ile ilgili çalışmaları ile ön plana çıkmaktadır. Çalışmaları arasında; El Hansa ve Ağıtları: Metin İncelemeli Edebi-Tarihi Bir Deneme (*Al-Hansa und ihre Trauerlieder. Ein literar-historischer Essay, mit textskitischen Exkursen*), Dofar'daki Kaba (Halka özgü) Arap Lehçesi (*Der vulgärabische Dialekt in Dofar*), Eski Arap Tarihi Elkitabı (*Handbuch der altarabischen altertumskunde*), Tarıma Dair Katabanca Metinler (*Katabanische Texte zur Bodenwirtschaft*) ve Mahri Dili Biçim Bilgisi (*Zur Formlehre des Mehri*) yer almaktadır. Ayrıca İslam Ansiklopedisi'ne de beş başlık yazmıştır⁴⁹.

⁴⁶ "Almanyalı Profesör Moritz (Moritz)'in Ayasofya Camii ve Şehzade Sultan Camii kütüphanelerinde ilmi çalışma isteği", DAGM. OADB. Y.MTV., 252/38, 13 Recep 1321; "Alman Profesör Moritz (Moritz)'in Filistin'deki eski eserler üzerinde ve kütüphanelerde araştırma ve inceleme yapmasının temini", DAGM. OADB. Y.PRK.MF, 4/84, 25 Recep 1319. (Ancak belge yanlış özetlenmiştir. Yazışmanın ekindeki ikinci belge, Profesör Moritz'in Ayasofya ve Şehzade Sultan Mehmet Camii'lerinin kütüphanelerinde yapacakları araştırmaya refakat edecek memurun belirlenmesi ile ilgilidir.)

⁴⁷ Age., Kanar, 1565.

⁴⁸ "Avusturya ve Macaristan Devleti Saray-ı İmparatorisi Kütüphanesi memurlarından Lö Doktor Nikolaus'un Dersaadet'de mevcut kütüphanelerde bazı tettebbuat ve tedkikatta bulunacağı", DAGM. OADB. İ.HR., 388/1322/M-8, 19 Muharrem 1322.

⁴⁹ Age., Kanar, 1830-1831.

Bu dönemde kütüphane ziyaretleri ile ilgili dikkat çekici bir örnek daha yaşanmıştır. 5 Muharrem 1324 (1 Mart 1906)'da o dönemde büyük olasılıkla II. Abdülhamit'in tahta çıkışının 30. Yılı kutlamaları nedeniyle İstanbul'da bulunan İsveç Prensi *Carl* (Vastergötland Dükü, 1861-1951), II. Abdülhamit'in yeni inşa ettirdiği Yeni Kasr'ın önündeki kütüphane ve müzeyi ziyaret etmek istemiştir. Bu ziyarette İsveç Prensi'nin yanı sıra İsveç Büyükelçiliği'nden bazı üst düzey görevliler ve Almanya Büyükelçisi'nin eşi de hazır bulunmuşlardır⁵⁰.

Bu ilginç gelişmeden sonra aynı yılın 21 Rebiülevvel 1324 (15 Mayıs 1906) günü, Rus eski eserler (kitap / yazma eser) uzmanı Mosorosi Beteski* Topkapı Sarayı Kütüphanesi'nde bulunan bir Slavca kitap içerisindeki resimlerin fotoğraflarını almak amacıyla izin talebinde bulunmuştur. Ancak kendisi ilk müracaatının kabul edilmesine rağmen dört ay kütüphaneye gelmemiş 4 Kanun-ı Sani 1322 (17 Ocak 1907)'de bir kez daha aynı talepte bulunmuştur. Talebi Topkapı Sarayı Hazine Kethüdalığı tarafından kabul edilmiştir⁵¹. Söz konusu kişinin kimliği tam olarak tespit edilemediği için çalışmaları ve Topkapı Sarayı Kütüphanesi'ndeki hangi kitaptan faydalandığı öğrenilememiştir.

1906'da ünlü Macar Kralı II. Ferenc Rákóczi'nin cenazesinin Macaristan'a götürülmesi sırasında İstanbul'a gelen bir Macar görevli* tarafından İstanbul Kütüphaneleri'ndeki Macar tarihi ile ilgili kaynaklar üzerine bir inceleme başlatılmıştır. Ancak zaman içerisinde bu inceleme çeşitli kesintilere uğramış ve bitirilememiştir. Macaristan Hükümeti bu incelemelerin devamı için ünlü Macar Türkolog ve doğubilimci *Imré Karacson*'u (1863-1911) görevlendirmiş ve 5 Rebiülevvel 1325 (18 Nisan 1907)'de Bab-ı Ali Daire-i Sadaret makamından izin talebinde bulunmuştur⁵². *Imré Karacson* kendisine verilen izin ile baş-

⁵⁰ "Dersaadet'de bulunan İsveç Prensi'nin padişahın yeni inşa ettirdiği kasrın pişgahındaki kütüphaneye ve müze-yi hümayunu gezip görme isteği", DAGM. OADB. Y.PRK.TŞF., 8/2, 5 Muharrem 1324.

⁵¹ "Mösyö Mosorosi Beteski'nin Topkapı Sarayı'ndaki kütüphanede Slavca kitapta olan resimlerin fotoğraflarını almak için izin talebi", DAGM. OADB. Y.MTV., 286/116, 21 Rebiülevvel 1324.

⁵² "Tarihe müteallik tedkikatta bulunmak üzere Macaristan Hükümeti tarafından Dersaadet'e gönderilen Lö Doktor Karoçık (Karaçun)'ın Topkapı Sarayı Kütüphanesi'ni ziyaretine müsaade olunması", DAGM. OADB. İ.HR., 406/1325 / R-15, 8 Rebiülahir 1325. (Belge üzerindeki tarih, 5 Rebiülevvel 1325 / 5 Nisan 1323'tür).

ta Topkapı sarayı Kütüphanesi olmak üzere İstanbul'daki belli başlı kütüphaneleri ve cami kütüphanelerini gezmiş ve buradaki eserlerden faydalanmıştır. Sadece kütüphanelerde değil Topkapı Sarayı Arşivi'nde ve Hazine-i Evrak'ta da incelemelerde bulunmuştur. Bu özelliği ile diğer kişilerden ayrılmaktadır. Kütüphane ve arşivlerden elde ettiği bilgiler ile Türk Arşivleri 1907 (*Török Levélratak*), İstanbul Camilerinde Macarlarla İlgili El Yazmaları 1908 (*A Sztamboli Mecsetek Magyar Vonatkozásu Kéziratai*), Rakoçi İle İlgili Türk Belgeleri 1707-1803, 1911 (*A Rákóczi-Emigroció Török Okmányára*) adlı çalışmaları yapmış, ölümünden sonra ise Türk-Macar Arşivleri 1534-1789, 1913 (*Török-Magyar Oklevéltár 1534-1789*) ve Türk Vakanüvislerden Yapılan Derlemeler I-III 1916 (*Török Történetirok*) adlı eserleri yayımlanmıştır. *Imré Karacson* aynı zamanda İbrahim Müteferrika ile ilgili ilk ciddi çalışmaları yapan ve Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Macaristan ile ilgili bölümleri Macarcaya⁵³ çevirerek yayınlayan kişi olarak da tanınmaktadır.

II. Abdülhamit döneminde İstanbul Kütüphaneleri'ni ziyaret etmek isteyen son kişi Cambridge Üniversitesi öğretim üyelerinden ve Yunan-Latin Edebiyatı uzmanı *Stephen Gaselee* (1882-1943)'dir. *Stephen Gaselee* II. Abdülhamit tahttan indirilmeden yaklaşık iki hafta önce 17 Rebiülevvel 1327 (8 Nisan 1909)'da Topkapı Sarayı Kütüphanesi'nde araştırma yapma isteği için izin talep etmiştir. İzin talebi Yıldız Sarayı Hümayunu Baş Kitabet Dairesi tarafından incelenmiş ve 19 Rebiülevvel 1327 (10 Nisan 1909)'da olumlu bulunmuştur⁵⁴. *Stephen Gaselee* bu ziyareti sonucunda 1916'da İstanbul'da Eski Saray'daki Yunanca El Yazmaları (*The Greek Manuscripts in Old Seraglio at Constantinople*) adlı çalışmasını yayınlamıştır. Bunun yanı sıra 1910'da *The Biography of Petronius*, 1912'de *Parerga Coptica, Conscripsit*, 1928'de *The Oxford Book of Medieval Latin Verse* gibi çalışmalarını tamamlamıştır⁵⁵.

Stephen Gaselee'in bu ziyaretinden yaklaşık bir yıl sonra Eskişehir'de yaşayan ve rahip olan Pastör Şezal*, 29 Rebiülahir 1328 (10 Mayıs

⁵³ Evlia Cselebi *Török Vilagutazo Magrarorszagi Utazasai 1660-1664* (Türk Seyyahı Evliya Çelebi'nin Macaristan Yolculukları), 1904-1908.

⁵⁴ "İngiltere tebaasından Mister Gazallin'in Topkapı Sarayı'ndaki kütüphaneyi ziyaret ederek tedkikat yapmasına izin verilmesi", . DAGM. OADB. İ.HUS., 174/1327 / Ra-13, 19 Rebiülevvel 1327.

⁵⁵ Eserleri için ayrıca bakınız www.bl.uk

1910)'da Topkapı Sarayı Kütüphanesi'ni ziyaret etmek amacıyla Almanya Büyükelçiliği aracılığıyla yaptığı başvuru Bab-ı Ali Nezaret-i Umur-ı Hariciye Umur-ı Siyesiye Müdiriyet-i Umumiyesi Devair-i Vilayet Kalemi tarafından değerlendirilmiş ve 2 Cemaziyevvel 1328 (12 Mayıs 1910)'da Mabeyn-i Hümayun-ı Mülükane Baş Kitabeti tarafından kabul edilmiştir. Ancak sözü edilen kişinin kimliği tam olarak belirlenemediği için çalışmaları konusunda net bilgilere ulaşamamıştır.

Osmanlı devletinin geçiş sürecinde olduğu bir dönemde gerçekleşen bir diğer ziyaret, 29 Cemaziyevvel 1329 (27 Haziran 1911)'da Amerikalı felsefe uzmanlarından *Arthur Stone Dewing* (1880-1971) tarafından gerçekleştirilmiştir. *Arthur Stone Dewing*'in Bab-ı Ali Nezaret-i Umur-ı Hariciye Umur-ı Siyesiye Müdiriyet-i Umumiyesi Devair-i Vilayet Kalemi'ne yapmış olduğu ve Topkapı Sarayı Kütüphanesi'ndeki tarih kitaplarını inceleme izni, Mabeyn-i Hümayun-ı Mülükane Baş Kitabeti tarafından 2 Recep 1329 (29 Haziran 1911)'de kabul edilmiştir⁵⁶. *Arthur Stone Dewing*, 1920'li yıllardan sonra işletme, yönetim ve maliye⁵⁷ konularına yönelmiştir. Ancak İstanbul'a gelmeden önce felsefe alanında yayımlanmış olduğu iki eseri olduğu bilinmektedir. Bunların ilki'te yayımlanan *Introduction to the History of Modern Philosophy* -, 1903 diğeri ise;da yayınlanan *Life as Reality: A Philosophical Essay*-1910'dir. Bunun yanı sıra yine 1910'da *The Philosophical Review* dergisinde *The Significance of Schelling's Theory of Knowledge*⁵⁸ adlı makalesi yayımlanmıştır.

Aynı yıl içerisinde 28 Recep 1329 (25 Temmuz 1911)'de Osmanlı devletinin ciddi sıkıntıları olduğu ve Trablusgarp Savaşı'nın başlamasına çok az bir süre kala İsviçreli Yunan-Latin dili ve edebiyatı uzmanı *Peter von der Mühl* (1885-1970) Topkapı Sarayı Kütüphanesi'nden yararlanmak için izin talep etmiştir. *Peter von der Mühl* Topkapı Sarayı Kütüphanesi'nden kendisinin uzun yıllar yazmalarını topladığı üzerine çalışmalar yaptığı *Diogenes Laertius*'un *Feylesofların Tercüme-i*

⁵⁶ "Amerika seçkinlerinden ve felsefe uzmanı Mösyö Devink'in Topkapı Sarayı Kütüphanesi'ni kullanmasına izin verildiği", DAGM. OADB. İ.MBH., 6/1329 / B-003, 2 Recep 1329.

⁵⁷ Eserleri için ayrıca bakınız http://catalog.loc.gov/cgi-bin/Pwebrecon.cgi?SC=Author&SA=Dewing%2C%20Arthur%20S%2E%20%28Arthur%20Stone%29%2C%201880%2D1971%2E&PID=TeH_rLsIFYmX7FIEUo0mfSch3bw_r&BROWSE=1&HC=17&SID=2

⁵⁸ Vol. 19, Iss. 2 (March, 1910), pp. 154-167.

*Halleri*⁵⁹ adlı eserdir. *Von der Mühl*'ün söz konusu eseri fotoğrafı ile çoğaltmak için talepte bulunduğu izin, Mabeyn-i Hümayun-ı Mülükane Baş Kitabeti makamınca 2 Şaban 1329 (29 Temmuz 1911)'de kabul edilmiştir⁶⁰. *Von der Mühl*'ün ilk önemli çalışması, *Epicuri epistulae tres et ratae sententiae a Laertio Diogene servatae* büyük olasılıkla bu eserden de faydalanılarak hazırlanmıştır. Diogenes Laertius'un yanı sıra Homeros'un İlyada ve Odisseus destanları, Epicuros'un eserleri üzerine de çalışmalar yapmıştır. *Von der Mühl*, Bern Üniversitesi'nde 35 yıl Yunanca Profesörlüğü ve bir dönem de rektörlük yapmıştır.

23 Şaban 1329 (19 Ağustos 1911)'de bu kez iki Alman doğubilimci Doktor (Ditrih) Dietrich* ve Mösyö (Hanrih) Heinrich Bayn*, Almanya Büyükelçiliği aracılığıyla Topkapı Sarayı Kütüphanesi'nde bazı eski eserleri incelemek ve bazılarının fotoğraflarını almak üzere izin istemişler ve kendilerine Mabeyn-i Hümayun-ı Mülükane Baş Kitabeti makamı tarafından bir gün sonra gerekli izin verilmiştir. Ancak söz konusu doğubilimcilerin kimlikleri tam olarak belirlenemediğinden çalışmaları hakkında net bilgilere erişilememiştir⁶¹.

İstanbul Kütüphaneleri'ne Osmanlı devleti döneminde yapılan son ziyaret Kurtuluş Savaşı'nın son günlerinde gerçekleşmiştir. 17 Ağustos 1338 (17 Ağustos 1922)'de Prag Üniversitesi Doğu dilleri uzmanları olan *Felix Tauer* (1893-1981) ve *Jean (Jan) Rypka* (1886-1968) Çekoslovakya Büyükelçiliği aracılığıyla Topkapı Sarayı Kütüphanesi'ndeki Arapça kitapları incelemek amacıyla izin talep etmişlerdir. Bu izin talepleri söz konusu kitaplardan çoğaltma yapılması koşuluyla Mabeyn-i Hümayun-ı Mülükane Baş Kitabeti tarafından 15 Safer 1341 (7 Ekim 1922)'de kabul edilmiştir⁶². Ancak her iki

⁵⁹ *Lives and Opinions of Eminent Philosophers*

⁶⁰ "İsviçre tebaasından Doktor Peter von Dermülen'in Topkapı Sarayı Kütüphanesi'nde bulunan Diöjen Lario'nun eserlerinden 'Feylesofların Tercüme-i Halleri' namındaki kitabının bazı sahifelerini fotoğrafla istinsah ettirmesi hususuna izin verildiği", DAGM. OADB. İ.MBH., 6/1329 / Ş-002, 2 Şaban 1329.

⁶¹ "Almanya müsteşrikin-i marufesinden Doktor Ditrih ve Mösyö Hanrih'in Topkapı Sarayı Kütüphanesi'nde çalışmasına izin verildiği", DAGM. OADB. İ.MBH., 6/1329 / Ş-029, 24 Şaban 1329.

⁶² "Teshilat, izin, kütüphane; Rybka, Prof. Doktor (Lisan-ı şarki uzmanı, Prag); Taver, Prof. Doktor (Lisan-ı şarki uzmanı, Prag); Topkapı Sarayı Kütüphanesi", DAGM. OADB. İ.DUİT., 17/104, 15 Safer 1341.

bilim adamının da Türkiye'ye gelmelerinin nedeni daha farklıdır. Bu amaç, Çekoslovakya Hükümeti'nin doğu dillerinin araştırılması ve öğretilmesi amacıyla Prag'da kurmak istediği Doğu Bilim Enstitüsü'nün kütüphanesine başta o dönemin en zengin doğu eserleri kütüphanelerinden biri olan Topkapı Sarayı Kütüphanesi'ndekiler olmak üzere İstanbul'un çeşitli kütüphanelerdeki Türkçe, Arapça ve Farsça eserlerden örnek almaktır. Bu iş için de *Felix Tauer* ve *Jean Rypka* görevlendirilmiştir. Bunun için Çekoslovakya Büyükelçiliği tarafından İstanbul Evkaf Müdürlüğü'nden 23 Rebiülevvel 1337 (27 Aralık 1918)'de yapılan başvuruya I. Dünya Savaşı'ndan sonraki olağanüstü durum nedeniyle cevap gecikmiş ve ancak 12 Cemaziyülahir 1341 (30 Ocak 1923)'te verilebilmiştir. Bunun üzerine 1 Aralık 1922'de İstanbul'daki Çekoslovakya delegasyonu 6 Ekim 1922'de TBMM Hükümeti Temsilcisi olarak İstanbul'a gelen *Refet Paşa* (Bele)'ya bir mektup göndererek bu taleplerini iletmışlerdir⁶³. Verilen cevapta Osmanlı devleti ile ilgi herhangi bir ibare yer almamaktadır. Çünkü bu tarihte Osmanlı devleti hukuken sona ermiş ve saltanat kaldırılmıştır. Cevapta, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Hariciye Vekaleti İstanbul Murahhaslığı'na takdim olunduğu notu yer almaktadır.

Jean Rypka, daha çok Farsça ve Fars kültürü üzerine yoğunlaşmış, İslam Ansiklopedisi'ne *Baba Afdal*, *Burhan al-Din* ve *İbn-i Yamin* maddelelerini yazmıştır. Bunların yanı sıra genelde Almanca olarak yayınlanan Türk Şairi Sabit'in Özellikleri ve Yorumlanması 1924 (*Beiträge zur Biographie, Charakteristik und Interpretation des türkischen Dichters Sabit*), Baki'den Gazeller 1926 (*Bâqi als Ghazeldichter*), Heft Peyker: Edebi Bir Destan 1934 (Heft Peiker, Ein romantisches Epos), Baki'nin Divanı'ndan Yedi Gazel 1940 (*Sieben Ghazele aus Bâqis Diwan*), Geç Dönem Selçuk ve Moğol Dönemi Nazım ve Nesir Yazarları 1968 (*Poet and Prose Writers of the Late Seljuk and Mongol Periods*), İran Edebiyatı

⁶³ "Çekoslovakya Hükümeti'nin Prag'da Türkçe, Arapça ve Farsça gibi doğu dillerinin araştırılması için Darülfünun'da sözkonusu dillere ait derslere yardımcı olmak üzere bu dillerde yazılı eserleri bir kütüphane kurmaya karar verdiği ve bu maksatla Dersaadet'e gelen Dr. Tamer ve Dr. Rypka'nın yakında Dersaadet'ten avdetleri mukarrer olduğundan İstanbul'un muhtelif kütüphanelerinde bulunup eklilistede isimleri yazılı kitapların Evkaf Müdüriyet-i Umumiyesi'nde fotoğrafı ile istinsah olunmasına müsaade edilmesi hususunda Çekoslovak Hükümeti'nin emrine atfen talep olunduğu", DAGM. OADB. HR.İM., 63/2, 1 Aralık 1922.

Tarihi 1968 (*History of Iranian Literature*) adlı kitapları da vardır. Felix Tauer ise; Türkçe, Arapça ve Farsça yazma eserler üzerine uzmanlaşmıştır. Tauer'ın I. Süleyman'ın 1521'deki Belgrad Seferi Tarihi 1924 (*Histoire de la Campagne du Sultan Suleyman I: Contre Belgrade en 1521*), Nizameddin Şami'nin Zafername Adlı Eserinde Timurlenk'in Fetihleri Tarihi 1957 (*Histoire des Conquêtes de Tamerlan Intitule Zafarnama par Nizamuddin Şami*) adlı kitaplarının yanı sıra İstanbul'daki kütüphane ziyaretleri sonrasında hazırlamış olabileceği ve *Archiv Orientalni* dergisinde yayımlanmış olan *Les Manuscrits Persans Historiques des Bibliothèques de Stamboul*⁶⁴ başlıklı makaledir⁶⁵.

Sonuç

1854-1922 yılları arasında gerçekleşmiş bu kütüphane ziyaretlerine toplu halde bakıldığında genelde Osmanlı devletinin en çok merak edilen ve Batı'da tanınan mekanı olan Topkapı Sarayı olduğu dikkat çekmektedir. Yaklaşık 400 yıl boyunca devletin yönetim merkezi ve hanedanın ikametgahı olan bu saray zaman içerisinde zengin kütüphanelere de sahip olmuştur. Özellikle Arapça ve Farsça eserler açısından önemli bir kütüphane olma özelliği kazanmıştır. Kütüphane bu eserler kadar antik, orta ve yeniçağ dönemi kaynaklarının da yer aldığı seçkin bir dermeye sahip olmuştur. Bu nedenle de çeşitli ülkelerden birçok oryantalistin dikkatini çekmiştir.

Arşiv belgelerinde adı geçen ve İstanbul'daki çeşitli kütüphanelerden akademik çalışmalar için faydalanmak isteyen doğubilimci ve / veya diğer araştırmacıların genelde Alman (Prusya), Avusturyalı ve Macar (Avusturya-Macaristan) oldukları görülmektedir. Bu ülkelerden Osmanlı devleti dahilindeki kütüphanelerden faydalanmak isteyenlere yoğunlukla izin verilmesinin en önemli nedeni, 1839'dan itibaren özellikle askeri alanda başlayan işbirliği sürecidir. 1845'te ise çalışmanın amacını da destekleyen önemli bir gelişme yaşanmış ve Leipzig'de *Alman Şarkiyat Kurumu (Deutsche Morgenländische Gesellschaft)* kurulmuş, Alman bilim adamları -özellikle orientalistler- ve teknisyenleri, Osmanlı devletinden aldıkları özel izinlerle Türkiye'de arkeolojik araştırma ve kazılar yapmışlardır. Bu süreç

⁶⁴ İstanbul'daki kütüphanelerde bulunan Farsça Tarih Yazmaları, Iss. 4, p. 93, 1934.

⁶⁵ Age., Kanar, 1907, 2148.

XIX. yüzyılın sonlarına doğru Alman İmparatorluğu ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Osmanlı devletinin zenginlikleri üzerindeki planları uyarınca daha da sıklaşmıştır. 1882'de Osmanlı ordusunun ıslahı için Alman İmparatoru *I. Wilhelm*'in görevlendirdiği *Mareşal Colmar Freiherr von der Goltz (Golç Paşa)*'un Türkiye'ye gelmesi ile yeni bir dönem de açılmıştır. *III. Friedrich*'ten sonra tahta geçen *II. Wilhelm*, 1888 yılında izlemeye başladığı *Dünya Politikası (Weltpolitik)* çerçevesinde Osmanlı devleti ile yakın ilişkiler kurulmasına özen göstermiştir. Bu siyasi ilişkiler bazında konuya bakıldığında; Türkiye, Ortadoğu, Arabistan, Mısır ve İran ile başlayan doğu bilim çalışmalarında, yukarıda sözü edilen nedenler göz önüne alındığında XVIII. yüzyıl ortaları ile XIX. yüzyıl ortalarında Fransız, İngiliz ve İtalyan oryantalist ve gezginlerin XIX. yüzyılın ortalarından XX. yüzyılın ortalarına kadar olan süreçte Alman, Avusturyalı ve Macar oryantalist ve gezginlerin etkin olduğu görülmektedir. Bu dönemde, *II. Abdülhamit*, Rus ve İngiliz ortak tehdidine karşı Almanya'ya karşı yakınlaşma ihtiyacı duymuştur. Bu bağlamda söz konusu ülkelerin vatandaşları olan bilim adamları başta Topkapı Sarayı ve Yıldız Sarayı Kütüphaneleri olmak üzere İstanbul'daki cami, mescit ve vakıf kütüphanelerinden faydalanmışlardır. Yapılan ziyaretlerin büyük çoğunluğunun *II. Abdülhamit* dönemi (1876-1909) içerisinde gerçekleşmiş olmasının da bu işbirliği ile önemli bağlantıları vardır.

Osmanlı-Türk kütüphanelerine genel olarak bakıldığında, gelenekselleşmiş bir sorun olarak görünle kütüphanelerin kullanılamaması ve kütüphanelerin fiziksel özelliklerinin yetersizliği, söz konusu süreç içerisinde Türkiye'ye gelen oryantalistler için pek de geçerli olmamıştır. Aksine bulunmaz birer kaynak olmuşlardır. Ancak burada sorulması hatta araştırılması gereken en dikkat çekici nokta, İstanbul Kütüphaneleri'nde yer alan kendileri ile ilgili eserleri nasıl belirledikleridir. Bunun iki yolu olabilir; ilki *II. Abdülhamit* döneminde hazırlanan ve İstanbul'daki kütüphanelerde bulunan kitapları içeren *Devri Hamidi Fihristleri* (1884-1898)'dir. Bu fihristlerin her biri birer kütüphane kataloğudur ve belirtilen tarihler arasında basılmışlardır. İstanbul'a gelen araştırmacılar büyük olasılıkla bu kataloglardan faydalanmışlardır. Bunun yanı sıra daha önce kütüphanedeki kitap mevcudu için kütüphaneciler tarafından hazırlanmış / tutulmuş defterleri de incelemiş

olma ihtimalleri de vardır. Diğer bir yol ise daha önce Türkiye'ye gelmiş çeşitli görevliler / gezginler tarafından bilgilendirilmeleri veya izin taleplerine aracılık eden Büyükelçilikler yardımıyla özellikle Topkapı ve Yıldız Sarayı Kütüphaneleri'ndeki önemli eserlerden haberdar edilmeleridir. Çünkü kütüphanelerde araştırma yapan bilim adamları arasında doğrudan kitap ismi ile izin talebi yapanlar bulunmaktadır.

Çalışmada bahsedilen Batılı oryantalistlerin, İstanbul'daki kütüphanelerden önemli ölçüde faydalandıklarını çalışmalarından anlamak mümkündür. Özellikle Türkçe, Arapça ve Farsça eserleri kullanan oryantalistler her üç dildeki önemli tarihi / edebi / bilimsel eserleri İstanbul Kütüphaneleri'nde bulabilmişlerdir. Bu da onlar için kaçırılmaz bir fırsat olmuştur. Bazıları ise sadece saray kütüphanelerini değil; yıllarca cami, mescit ve vakıf kütüphanelerinde araştırmalar yapmışlardır. Arapça, Farsça ve Türkçe'nin yanı sıra Latince ve Yunanca antik dönem eserleri açısından da önemli bir kütüphane olan Ayasofya Kütüphanesi de özellikle Antikçağ Latin Yunan kültürü / edebiyatı / tarihi üzerine çalışan oryantalistlerin tercih ettiği bir mekan olmuştur.

Batılı oryantalist / gezgin / diplomatların kütüphanelerden yararlanma konusunda pek sıkıntı çekmedikleri ve izinlerin de tamamın yakınının olumlu olması dikkat çekicidir. Ancak hem izni veren makam hem de faydalanılmak istenen kütüphanenin yöneticileri / çalışanları yapılacak çalışmalardan en az bir nüshanın kendilerine verilmesi / gönderilmesi konusunda yer herhangi bir sözleşme yapmadığını ortaya koymaktadır. Çalışma kapsamında kimlikleri ve çalışmaları tam olarak belirlenmiş olan oryantalist ve diğer bilim adamlarından altısının eserleri Milli Kütüphane'de bulunmaktadır. Diğer altısının ise -*Peter von der Mühl, David Heinrich Müller, Nikolaus Rhodokanakis, Arthur Stone Dewing, Stephen Gaselee* ve *Rudolf Vári*- eserleri burada yer almamaktadır. Ancak bu on bir bilim adamının eserleri *Deutsche National Bibliothek, The British Library* ve *Library of Congress*'de bulunmaktadır. Bu da söz konusu kişilerin çalışmalarının takip edilmediğini kanıtlamaktadır.

Bu çalışmalara kaynaklık eden İstanbul Kütüphaneleri, Batı bilim ve kültür hayatına ilginç, özgün ve yeni çalışmaların katılmasına aracılık etmiştir. Bunun yanı sıra kendi tarihlerini araştıran ve halkına tanıtmak isteyen ülkelerin hükümetleri ve Doğu kültürünü öğrenmek / öğretmek isteyen ülkelerin bilim kurumları da İstanbul Kütüphaneleri'nin eşsiz

kaynaklarından faydalanmışlardır. Buradan hareketle Osmanlı devleti Batı'daki bilimsel devrime ve kültürel değişime kendi bilim adamları ve / veya aydınları ile belki doğrudan katkı sağlayamamıştır, ancak elinde bulundurduğu değerli kütüphaneleri ve buradaki kaynakları ile Batı bilim ve kültür hayatına eşsiz katkılar ve yenilikler kazandırmıştır.

Kaynaklar

901 Tarihli Arapça Vakfiye'den Çeviri Türkçe Vakfiye, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Genel 1373, Kasa 46.

Anameriç, Hakan (2006), "İstanbul Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi", *Türk Kütüphaneciliği*, 20 (2): 195-200.

Anameriç, Hakan (2008), "Osmanlılarda Kütüphane Kültürü ve Bilimsel Yaşama Etkisi", *OTAM*, (19): 53-78.

Berkes, Niyazi (1973), *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Bilgi Yayınevi: İstanbul.

"Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye Nizamnamesidir", (2006), *Kütüphanecilik ve Çeşitli Alanlara Ait Belgelerin Transkripsiyonu* içinde (70-87), Transkribe Eden: Hakan Anameriç, Edi: Fatih Rukancı ve Hüseyin Odabaş, Ankara Üniversitesi: Ankara.

"Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye Nizamnamesidir", (1862), *Mecmua-i Fünun* 1 (1): 2-10.

Cunbur, Müjgan (1957), "Fatih Devri Kütüphaneleri ve Kütüphaneciliği", *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, 6 (4): 4-6.

Duman, Hasan (1984), "Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nin Dünü-Bugünü-Geleceği", *Beyazıt Kütüphanesi 100 Yaşında* içinde (1-22), Haz: Hasan Duman, Türk Kütüphaneciler Derneği İstanbul Şubesi: İstanbul.

Ergin, Osman (1940), *Türkiye Maarif Tarihi: İstanbul Mektepleri ve İlim, Terbiye ve Sanat Müesseseleri Dolayısıyla*, C. 2, Osmanbey Matbaası: İstanbul.

Fatih Mehmed II Vakfiyeleri (1938), İstanbul.

İhsanoğlu, Ekmeleddin (1987), "Modernleşme Süreci İçinde Osmanlı Devletinde İlmi ve Mesleki Cemiyetleşme Hareketlerine Genel Bir Bakış", *Osmanlı İlmi ve Mesleki Cemiyetleri I. Milli Türk Bilim Tarihi Sempozyumu 1987* içinde (1-31), Yay. Hazl: Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi: İstanbul.

"İstanbul Kütüphanelerinde Mevcut Kitapların Defter Olunmasına Dair", (1990), *Kütüphanecilikle İlgili Osmanlıca Metinler ve Belgeler* içinde (381-383), Haz: İsmail E. Erünsal, İstanbul Üniversitesi: İstanbul.

"İstanbul Kütüphanelerinin Toplu Kataloğuna Dair" (1990), *Kütüphanecilikle İlgili Osmanlıca Metinler ve Belgeler* içinde (384-386), Haz: İsmail E. Erünsal, İstanbul Üniversitesi: İstanbul.

- Kanar, Mehmet (2004), *Doğu Bilimciler*, Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü: Antalya.
- Karal, Enver Ziya (1970), *Osmanlı Tarihi*, C. 2. Türk Tarih Kurumu: Ankara.
- Köprülü Vakfıyesi, *Köprülü Kütüphanesi*, No: 4.
- “Kütüphanelerin Suret-i İdaresi Hakkında Neşr İdilen Talimatnamenin Suretidir”, (2006), Transkribe eden: Hakan Anameriç, *Osmanlıca Metinler: Kütüphanecilik ve Çeşitli Alanlara Ait Belgelerin Transkripsiyonu* içinde (64-69): Edi: Fatih Rukancı ve Hüseyin Odabaş, Ankara Üniversitesi: Ankara.
- MacFarlane, Charles (1829), *Constantinople in 1828: A Residence of Sixteen Months in the Turkish Capital and Provinces: With an Account of the Present State of the Naval and Military Power, and of the Resources of the Ottoman Empire*, Saunders and Otley: London.
- Mahmud Cevad İbnü’ş-Şeyh Nafi (2001), *Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı: XIX. Asır Osmanlı Maarif Tarihi*, Haz: Taceddin Kayaoğlu, Yeni Türkiye Yayınları: Ankara.
- Mehmed Esad (1312 - 1895/1896), *Mirat-ı Mühendishane-i Berr-i Hümayun*, Karabet Matbaası: İstanbul.
- Mehmet Esad (1893-1894), *Mirat-ı Mekteb-i Harbiye*, Şirket-i Mürettebiye Matbaası: İstanbul.
- Muallim M. Cevdet (1914), “Darümuallimin Kütüphanesi, Müzesi ve Tedrisat Mecmuası”, *Tedrisat Mecmuası*, (32).
- Neue deutsche Biographie*, herausgegeben von der Historischen Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Berlin: Duncker & Humblot, 1997, vol. 18, pp. 354-355. <http://mdz10.bib-bvb.de/~db/0001/bsb00016336/images/index.html?id=00016336&nativeno=354>. (08.07.2009).
- Öke, Mim Kemal (1998), *Saraydaki Casus: Gizli Belgelerde Abdülhamit Devri ve İngiliz Ajanı Yahudi Vambery*, İrfan Kitabevi: İstanbul.
- Soysal, Özer (1998), *Türk Kütüphaneciliği: Belgeler: Geleneksel Yapıdan Yeniden Yapılanışa*, C. 1, T.C. Kültür Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü: Ankara.
- Soysal, Özer (1998), *Türk Kütüphaneciliği: Kütüphane Türleri, Görevlendirme İlkeleri*, C. 2. T.C. Kültür Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü: Ankara.
- Soysal, Özer (1998), *Türk Kütüphaneciliği: Derme, Derleme, Yönetim-Yasama-Siyaset ve Kütüphane*, *Basın'da Kütüphane/Anadolu'da Milli Kütüphane*, *Mevzuat*, C. 3, T.C. Kültür Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü: Ankara.
- Soysal, Özer (1998), *Türk Kütüphaneciliği: Belgeler: Yazıtlar/Yapı (Ek III/3) XIX. Yy. İlk Çeyrek - XX. Yy. İlk Çeyrek*, C. 6, T.C. Kültür Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü: Ankara

Belgeler

“*Alman Profesör Morich (Moritz)’in Filistin’deki eski eserler üzerinde ve kütüphanelerde araştırma ve inceleme yapmasının temini*”, DAGM. OADB. Y.PRK.MF, 4/84, 25 Recep 1319.

“*Almanya Devleti tebaasından ve Elsine-i Şarkıye muallimlerinden Doktor Peker (Beker)’in Dersaadet’deki camii ve mescit kütüphanelerinde mahfuz Arapça tarih kitaplarını tedkik etmek için izin talebi*”, DAGM. OADB. İ..MF., 7/1319/R-2, 9 Recep 1319.

“*Almanya müsteşrikin-i marufesinden Doktor Ditrih ve Mösyö Hanrih’in Topkapı Sarayı Kütüphanesi’nde çalışmasına izin verildiği*”, DAGM. OADB. İ.MBH., 6/1329 / Ş-029, 24 Şaban 1329.

“*Almanyalı Profesör Moriç (Moritz)’in Ayasofya Camii ve Şehzade Sultan Camii kütüphanelerinde ilmi çalışma isteği*”, DAGM. OADB. Y.MTV., 252/38, 13 Recep 1321.

“*Amerika seçkinlerinden ve felsefe uzmanı Mösyö Devink’in Topkapı Sarayı Kütüphanesi’ni kullanmasına izin verildiği*”, DAGM. OADB. İ.MBH., 6/1329 / B-003, 2 Recep 1329.

“*Avusturya ve Macaristan Devleti Saray-ı İmparatorisi Kütüphanesi memurlarından Lö Doktor Nikolaus’un Dersaadet’de mevcut kütüphanelerde bazı te-tebbuat ve tedkikatta bulunacağı*”, DAGM. OADB. İ.HR., 388/1322/M-8, 19 Muharrem 1322.

Ayniyat Defterleri, DAGM. OADB, 1421/931’de kayıtlı 14 Zil’kade 1299 ve 16 Zil’kade 1299.

“*Beyazıt İmareti ile Misafirhane-i Askeri arasındaki vakıf karyelerinde bulunan ahalinin ikameti için yapılmış olan binanın kütüphane-i umumiyyeye dönüştürülmesi*”, DAGM. OADB. İ..DH., 1295/-2/102038, 15 Zi’l-kade 1299.

“*Çekoslovakya Hükümeti’nin Prag’da Türkçe, Arapça ve Farsça gibi doğu dillerinin araştırılması için Darülfünun’da sözkonusu dillere ait derslere yardımcı olmak üzere bu dillerde yazılı eserleri bir kütüphane kurmaya karar verdiği ve bu maksatla Dersaadet’e gelen Dr. Tamer ve Dr. Rypka’nın yakında Dersaadet’ten avdetleri mukarrer olduğundan İstanbul’un muhtelif kütüphanelerinde bulunup eklilistede isimleri yazılı kitapların Evkaf Müdüriyet-i Umumiyesi’nde fotoğrafı ile istinsah olunmasına müsaade edilmesi hususunda Çekoslovak Hükümeti’nin emrine atfen talep olunduğu*”, DAGM. OADB. HR.İM., 63/2, 1 Aralık 1922.

“*Dersaadet ve Bilad-ı Selase kütüphanelerinde bulunan kitapların tasnif edilerek kayıt altına alınması*”, DAGM. OADB. HR..MKT., 27/39, 14 Rebiulahir 1267.

- "Dersaadet ve Bilad-ı Selase'de bulunan kütüphanelerdeki kitapların çoğunun memurların ilgisizliğinden telef olduğundan gerekli düzenlemenin yapılması", DAGM. OADB. A..AMD., 29/83, 1 Rebiulahir 1267.
- "Dersaadet'de bulunan İsveç Prensi'nin padişahın yeni inşa ettirdiği kasrın pişgahındaki kütüphane ve müze-yi hümayunu gezip görme isteği", DAGM. OADB. Y.PRK.TŞF., 8/2, 5 Muharrem 1324.
- "Dersaadet'deki kütüphanelerde bazı inceleme yapmak isteyen Fransalı Mösyö Libarbiyeye izin verilmesi", DAGM. OADB. HR.MKT., 78/18, 6 Ramazan 1270.
- "Dersaadet'deki kütüphaneleri dolaşacak Viyana Darülfünun muallimlerimden Mösyö Doktor Müller'e gerekli kolaylığın gösterilmesi", DAGM. OADB. MF.MKT., 47/93, 3 Rebiülahir 1294.
- "Dersaadet'deki kütüphaneleri gezen Fransalı Mösyö Libarbiye'nin Enderun'daki kütüphanede yapacağı incelemede de kendisine yardımcı olunmasının ilgili memura bildirildiği", DAGM. OADB. HR.MKT., 84/74, 6 Zilhicce 1270.
- "Dersaadet'te bulunan kütüphanelerin tahriri", DAGM. OADB. İ..MVL., 467/21180, 5 Muharrem 1279.
- "Fransa tebaasından Mösyö Libarbiye'nin Enderun-ı Hümayun'daki kütüphaneyi ziyaret etmek istediği", DAGM. OADB. HR.MKT., 84/45, 3 Zilhicce 1270.
- "İngiltere Devleti Sefareti memurlarından birkaç kişinin Enderun-ı Hümayun Kütüphanesi'nde bulunan kitapları kontrolleri", DAGM. OADB. HR.MKT., 87/38, 5 Muharrem 1271.
- "İngiltere tebaasından Mister Gazallin'in Topkapı Sarayı'ndaki kütüphaneyi ziyaret ederek tedkikat yapmasına izin verilmesi", . DAGM. OADB. İ.HUS., 174/1327 / Ra-13, 19 Rebiülevvel 1327.
- "İspanya Araplarına müteallik malumat toplamak üzere İspanya'dan gelen Akademi azasına kütüphanelerde mevcut Arapça eserler hakkında icap eden izahatın verilmesi", DAGM. OADB. Y.EE., 38/37, 19 Cemaziyelahir 1308.
- "İspanya sefirinin Ayasofya, Köprülü vesair kütüphanelerde İspanya'ya dair malumatı muhtevi Arapça yazma kitapların fihristinin Madrid Tarih Akademiyası'na verilmesi istizanı", DAGM. OADB. Y.PRK.EŞA, 24/66, 29 Zilhicce 1313.
- "İsviçre tebaasından Doktor Peter von Dermülen'in Topkapı Sarayı Kütüphanesi'nde bulunan Diöjen Lario'nun eserlerinden 'Feylesofların Tercüme-i Halleri' namındaki kitabının bazı sahifelerini fotoğrafla istinsah ettirmesi hususuna izin verildiği", DAGM. OADB. İ.MBH., 6/1329 / Ş-002, 2 Şaban 1329.

- “Kütüphanelerde bulunan kitapların tasnifi ile meşgul olan Ali Fethi Efendiye atıye-i seniyye verilmesi ve rütbesinin terfii”, DAGM. BOA. A.AMD, 60/53, 1271.
- “Maarif-i Umumiye Nizamnamesi”, DAGM. OADB., Y.EE.. 112/6, 24 Cemazi’ül-evvel 1286.
- “Mahall-i metruke dahilinde muattıl kalan kütüphanelerdeki eserlerin Dersaadete nakli”, DAGM. OADB. İ.H.D 860/68882, 7 Zilkade 1299.
- “Mösyö Mosorosi Beteski’nin Topkapı Sarayı’ndaki kütüphanede Slavca kitapta olan resimlerin fotoğraflarını almak için izin talebi”, DAGM. OADB. Y.MTV., 286/116, 21 Rebiülevvel 1324.
- “Peşte Darülfünun’u azasından Doktor Rudolf nam zatın Topkapı Sarayı Kütüphanesi’ni ziyaret etmesine müsaade olunmasına dair”, DAGM. OADB. İ.HR., 371/1319/M-14, 16 Muharrem 1319.
- “Tarihe müteallik tedkikatta bulunmak üzere Macaristan Hükümeti tarafından Dersaadet’e gönderilen Lö Doktor Karoçık (Karaçun)’ın Topkapı Sarayı Kütüphanesi’ni ziyaretine müsaade olunması”, DAGM. OADB. İ.HR., 406/1325 / R-15, 8 Rebiülahir 1325. (Belge üzerindeki tarih, 5 Rebiülevvel 1325 / 5 Nisan 1323’tür).
- “Teshilat, izin, kütüphane; Rybka, Prof. Doktor (Lisan-ı şarki uzmanı, Prag); Taver, Prof. Doktor (Lisan-ı şarki uzmanı, Prag); Topkapı Sarayı Kütüphanesi”, DAGM. OADB. İ.DUİT., 17/104, 15 Safer 1341.
- “Topkapı Sarayı Kütüphanesi’nde bulunan ‘Fizyogomika’ adlı Rumca kitaptan faydalanmak üzere Almanya Sefarerti’nin izin talebi”, DAGM. OADB. Y.PRK.HR., 5/69, 3 Şaban 1298.
- “Vambéry’nin İstanbul’da hüsn-i kabule mazhar olduğu ve Macaristan Encümen-i Daniş azasının Yıldız Kütüphanesi’ni ziyaret etmelerine müsaade olunduğu”, DAGM. OADB. Y.A.HUS., 223/2, 1 Recep 1306.
- “Vambéry’nin padişahı ziyaretinde Sultan’ın Macar Akademisi üyelerine imparatorluk kütüphanesini inceleme izni vermesi ve bunun iyi tesirleri”, DAGM. OADB. HR.SYS., 185/9, 16 Şubat 1889.
- “Viyana Darülfünun’u tarafından hazırlanmakta olan ve dercedilmek üzere müzelerde ve kütüphanelerde bulunan eski eserleri tedkik için gönderilecek Doktor Ernest ve Doktor Hirde’ye kolaylık gösterilmesi”, DAGM. OADB. Y.A.HUS., 317/17, 19 Recep 1312.